

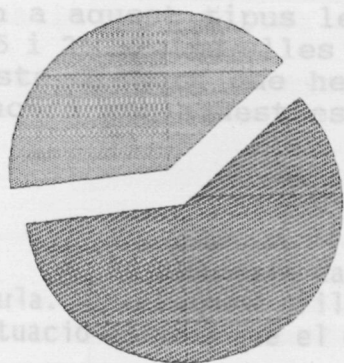
Jacint Creus

EL CICLE DE
LES RONDALLES DE NDJAMBU
EN EL CONTEXT DE
LA LITERATURA ORAL DELS NDOWE

4.- EL GRUP DE RONDALLES D'UGULA

Les rondalles que tenen com a protagonista *Ugula* formen un grup igualment important, tant des del punt de vista quantitatiu com des del punt de vista estructural del cicle: són les rondalles números 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39 i 40. Es tracta, doncs, de 22 rondalles, cosa que suposa un 40% del total:

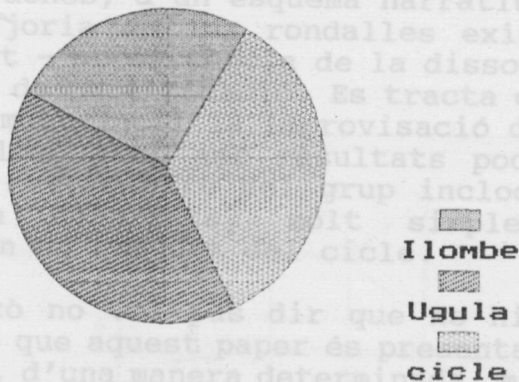
GRÀFIC 7

ESQUEMA 14

Val a dir que aquesta insistència en el protagonisme de determinats personatges és una característica clara del cicle. *Ilombe* i *Ugula* són els protagonistes més repetits, i ara em convé recordar que tant en un cas com en l'altre es tracta de personatges que es caracteritzen per ser els fills de la família: personatges joves, doncs, que centren la major part de les històries: entre tots dos acaparen 36 de les 55 rondalles, cosa que significa un 65'5% del total; és a dir, dues terceres parts de tot el conjunt:

GRÀFIC 8

Ara bé: això no és a dir que *Ilombe* i *Ugula* compleixin el seu paper. I em penso que aquest paper és protagonitzar-nos el personatge principal, *Ugula*, d'una manera determinada mentre que els altres personatges amb prou feines intervenen en l'acció:

En el cas de les rondalles que protagonitza *Ugula*, que és el grup que ens ocupa i que també és el més nombrós, hi he pogut establir un total de 5 tipus, que són els següents:

el tipus de rondalles N_(Ugula, 1)

La situació inicial de les rondalles d'aquest primer tipus ens presenta *Ndjambu* casat amb una de les seves dones habituals, *Ngwalezie*. La presència de *Ngwakondi* hi seria sobrera perquè, com veurem, tota l'acció es centra en la figura d'*Ugula*, fill de la dona bona: el noi, que ja ha crescut força però que encara és molt inexpert, comet un error; i és aquest error comès allò que desencadena tota l'acció.

Pertanyerien a aquest tipus les rondalles números 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25 i 26. Totes elles parteixen d'aquesta situació inicial i d'aquesta dissort que he descrit. I desenvolupen la seva història d'acord amb aquest esquema:

ESQUEMA 14

A. *Ndjambu* està casat amb *Ngwalezie*. Tenen un fill, *Ugula*. Quan aquest fill creix, es troba davant d'una situació difícil que el desborda. Comet un error.

B. Va passant el temps i *Ugula* continua equivocacat. La seva situació esdevé difícil i poc còmoda, a causa de la seva persistència en l'error comès.

C. Arriba un moment que la situació es deteriora tant que *Ugula* s'adona de la seva equivocació.

D. *Ugula* mira de rectificar l'error comès actuant d'una manera més assenyada. A vegades aconsegueix tornar a la normalitat; d'altres vegades fracassa d'una manera absoluta i mor mentre intenta tornar al bon camí.

Es tracta, doncs, d'un esquema narratiu molt poc elaborat. Tant, que la majoria de les rondalles existents s'hi podrien acomodar: dissort - persistència de la dissort - percepció de la dissort - intent de rectificació. Es tracta d'una estructura tan senzilla que és molt fàcil la improvisació de noves situacions, de noves rondalles, però amb resultats poc consistents i poc cohesionats. De fet, dintre del grup incloc tota una colla de rondalles força diferents, molt simples i sense gaire transcendència en el conjunt del cicle.

Ara bé: això no vol pas dir que no hi compleixin el seu paper. I em penso que aquest paper és presentar-nos el personatge principal, *Ugula*, d'una manera determinada, mentre que els altres personatges amb prou feines intervenen en l'acció:

Ndjambu només hi fa de referent, d'acord amb la seva condició de cap de família distant i indiferent. La mare, Ngwalezie, no mor dintre de la situació inicial; i per això no hi desenvolupa un paper rellevant; en tot cas, pot fer d'auxiliar. Ugula, el protagonista, en canvi, apareix com un xicot immadur a causa de la seva juvenesa i de la seva precipitació: tots els seus rampells causen problemes; i, molt sovint, aquesta seva precipitació el porta fins a la mort. D'altres vegades, però, la inexperiència, que acaba en un intent de rectificació, es capgira en maduresa després de la prova soferta i esdevé una persona més assenyada. Etundji, per la seva banda, i d'acord també amb el seu paper habitual, mirarà d'ajudar el seu germà sempre que aparegui en l'acció.

Ugula, doncs, i des del primer moment, és el noi que ha d'aprendre a viure d'una manera assenyada. I això l'acosta d'una manera extraordinària a la figura d'Ilombe.

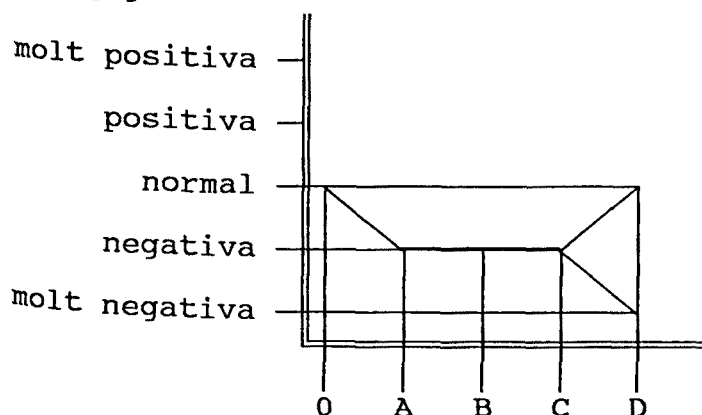
Les esferes d'acció dels personatges i la valoració moral que l'autor intenta obtenir-ne de l'auditori són les següents:

QUADRE 40

personatge	esferes d'acció	valoració moral
Ndjambu	referent	indiferent
Ngwalezie	referent auxiliar	positiva
Ugula	heroi	positiva
Etundji	auxiliar	positiva

De fet, l'únic personatge que intervé en totes les rondalles i que hi té un paper rellevant és Ugula. La seva evolució al llarg de cada rondalla és molt senzilla, i es pot resumir en aquesta gràfica:

GRÀFIC 9

A vegades, doncs, l'evolució d'*Ugula* és cíclica; i d'altres vegades és descendent: depèn de si aconsegueix rectificar i tornar a la normalitat o bé no aconsegueix aquesta rectificació i mor mentre ho intenta. Aquest darrer cas és força habitual dintre del tipus que estic descrivint:

QUADRE 41

evolució	rondalles
cíclica	21, 22, 23
descendent	19, 20, 24, 25, 26

Es tracta d'un fenomen curiós; perquè, a nivell general, una de les característiques més acusades de les rondalles és el seu final feliç. La introducció, ara, de tot un tipus de rondalles on l'únic personatge rellevant acaba moltes vegades malament, només es pot entendre com una condemna important dels errors que comet; o sigui, com una accentuació del vessant moral de les rondalles i del cicle.

Vegem ara algunes coses interessants de cada una de les rondalles:

* La rondalla número 19 no individualitza el protagonista, perquè presenta unes característiques de raquitisme físic que no s'avenen, tal com veurem, amb la imatge que es sol presentar d'*Ugula*. És una de les rondalles que acaben malament i el seu missatge és clar: el noi enganya les noies, que el festegen i li fan regals per tal d'atreure el seu favor... fins que descobreixen que el seu cos no té cap encant. Així doncs, igualment, no podem anar rebent favors si després hem de decebre les expectatives creades (*do ut des*): solament aquells que són molt llestos i els que són generosos amb les persones que els volten poden atrevir-se a enganyar els altres d'una manera impune.

** La rondalla número 20, que tampoc no individualitza el protagonista, ens presenta una situació inicial molt pròpia del personatge d'*Ugula*: el noi rep com a herència una escopeta que era del seu avi, ara difunt. Aquest motiu, que apareix amb molta freqüència a les rondalles d'aquest grup, hauria de fer que la història es desenvolupés cap a l'assoliment, per part d'*Ugula*, d'un gran nivell com a caçador: heretar l'escopeta, efectivament, significa no solament tenir una bona eina de caça, sinó assegurar-se la tutela de l'avantpassat que l'ha lliurada.

Però el noi comet un error greu: oblida els seus gossos a casa i, d'aquesta manera, queda en una situació d'inferioritat respecte dels pobladors del bosc, seu de les activitats caçadores: els fantasmes. I acaba morint a les seves mans.

La rondalla recorda molt una altra rondalla hutu, *La història d'en Maguru, el caçador*⁷⁹, enfrontat als *insibika* que habiten el bosc. En aquest cas, però, i tal com és normal, la rondalla s'acaba d'una manera feliç, amb la resurrecció de l'heroi i l'obtenció d'alguns avantatges per part dels gossos, que esdevenen els seus salvadors.

*** La rondalla número 21 és una història didàctica: cal saber triar els amics. És l'única vegada, en tot aquest tipus, que *Ngwalezie* pren la iniciativa i ajuda el seu fill a preparar l'estratagema que li servirà per conèixer el grau real d'amistat dels seus companys.

**** La rondalla número 22 torna a presentar-nos *Ugula* com a hereu de l'escopeta de l'avi difunt. I, efectivament, el noi esdevé un gran caçador. El seu poder arriba a convertir-lo, fins i tot, en un caçador d'elefants; i la rondalla no estalvia detalls sobre aquesta mena de cacera que, en tota l'Àfrica, requereix uns poders especials que expliquen la possibilitat d'abatre un animal tan gros.

Després, la rondalla segueix una mica el model del «noi mal casat» que, tal com havia passat amb la bella *Pandjambu*, es casa amb un animal. L'error important que comet el nostre *Ugula*, però, no és pas aquest, sinó més aviat el fet de revelar els secrets de la caça a la seva dona-elefant que, al capdavall, vol venjar la seva família.

La mort d'*Ugula*, en aquest cas, no arriba a produir-se: perquè té al seu costat *Etundji*, el medecinaire, que té també uns poders molt grossos. I el desenllaç de la història tampoc no implica la mort de la dona-elefant, que finalment és lliurada al bosc.

En aquesta rondalla, finalment, apareix per primera i única vegada *Mabembe*, un altre dels fills de *Ndjambu*. Una presència tan escadussera i fugaç no dona lloc a una estereotipació del personatge, que assumeix solament un paper referencial de segon ordre. La qual cosa és lògica: la importància del cicle fa que a vegades s'hi vulguin incloure d'altres personatges; però solament els personatges centrals, els que surten sempre, els que la gent coneix, provoquen una identificació, i per tant una estereotipació, suficients.

***** La rondalla número 23 s'inicia amb la impaciència que té *Ugula* per casar-se, cosa que el porta a la precipitació i a recórrer a un camí fàcil: fer-se amic del primer que troba. Resulta, però, que aquest amic de nou és un fantasma; i, malgrat que en general mira de comportar-se com un amic de debò, la seva natura el porta a actuacions contràries al nostre heroi.

⁷⁹ Pierre Smith, *Jambes-le-vent et Pièges-les-jours: deux chasseurs d'autres mondes*. N'hi ha una traducció completa al meu treball *Àfrica a l'escola*

Per exemple, a extremar la seva golafreteria fins al punt de deixar *Ugula* sense menjar. La situació empitjora fins al punt que, com és habitual quan es tracta d'aquesta mena d'éssers, es produeix una fugida i una persecució. Un episodi curiós, que ens mostra el préstec de la dona del protagonista al fantasma en signe d'amistat i confiança, clou aquesta persecució.

***** A la rondalla número 24 trobem *Ugula* casat amb *Ngwalezie*. Es tracta, lògicament, d'una adaptació del conte que no ha tingut en compte l'arbre genealògic del cicle. De fet, però, i tal com s'esdevé en tot aquest tipus, tots els personatges que no són *Ugula* resten en un segon pla. I el que importa és l'error que el protagonista comet: marxar de viatge per assistir a una festa; i, davant de la complaença que aquesta festa li provoca, oblidar-se de tornar a casa. Quan, finalment, escolta el lloro que li fa de missatger i hi torna, ja és massa tard. La rondalla s'acaba amb el suïcidi d'*Ugula*, un altre episodi poc habitual a la literatura oral.

***** A la rondalla número 25, l'assistència a una festa torna a ser motiu de discòrdia entre dos membres de la família. En aquest cas, el nostre *Ugula* no fa cabal dels consells d'*Etundji*, que l'adverteix, i hi va. La seva assistència a la festa s'allarga també moltíssim; i, tal com *Etundji*, el germà endevinaire, li havia pronosticat, hi troba la mort. La rondalla explica també una altra història paral·lela, la del casament d'*Etundji*, desviant-se així del tema central.

***** Aquesta sèrie de rondalles s'acaba amb la número 26, que ens presenta *Ugula* una altra vegada desatent als desigs d'un familiar. Ara es tracta de *Ndjambu*, que no voldria que el seu fill continués els estudis. Es tracta, és clar, d'una adaptació moderna on no falten la venda del fill com a esclau i un *Ugula* que acaba doctorant-se a l'estranger. Tanmateix haurà de pagar el seu error: desobeir el pare el portarà a la mort.

La rondalla s'acaba amb una pregunta: *Per això pregunten: O bé l'home que va comprar el noi o bé Ndjambu, que és el seu pare, ¿qui en tenia culpa? I allà ningú no sabia qui en tenia culpa, si és el pare que va vendre el seu fill o si és el mateix home que el va comprar, que va matar el pobre noi. Fins ara no se sap qui en tenia culpa.* Aquesta mena d'acabaments pretenen introduir una discussió entre els que escolten la rondalla, i són molt freqüents a la literatura oral africana⁸⁰. Entre els ndowe, però, és l'únic cas que conec.

És evident que es tracta de rondalles molt diferents, tot i que tenen aquest element comú que és l'error inicial d'*Ugula*. Si féssim un quadre sobre la fidelitat de les rondalles d'aquest tipus a l'esquema ideal, semblaria que és molt elevada:

⁸⁰ B. Holas, per exemple, a la seva obra *Contes kono*, hi dedica tot un capítol

QUADRE 42

	rondalles							
	19	20	21	22	23	24	25	26
A	x	x	x	x	x	x	x	x
B	x	x	x	x	x	x	x	(x)
C	x	x	x	x	x	x	x	x
D		x	x	x	x	x	x	x

I, en canvi, el grau de fixació és tan petit que ni tan sols ens permet d'intentar una versió ideal que, doncs, m'estalviaré. Passa que l'esquema ideal que he proposat era tan general que, evidentment, totes les rondalles s'hi conformen. A l'hora de la veritat, però, els pocs trets comuns, que són els que he aprofitat per fer l'esquema, donen lloc a una gran dispersió.

La manca d'elaboració de les rondalles, la seva dispersió, la poca cohesió que tenen, el fet que tot giri entorn d'un sol personatge, provoquen una facilitat en la creació que no ens ha d'enganyar. La inclusió d'episodis i acabaments aliens a les estructures narratives normals, parlen a bastament de la seva inconsistència i de la seva modernitat. He de concloure, doncs, pel que fa a l'evolució diacrònica d'aquestes rondalles i la seva incorporació al cicle, que es tracta de rondalles:

- de creació moderna, recent.
- d'incorporació al cicle igualment tardana.

I repeteixo que això no vol dir que no compleixin una funció dintre del cicle: són, per una banda, un exemple que l'atracció del cicle funciona en totes direccions i abasta tant rondalles antigues i consistents com les noves creacions que encara estan poc treballades; i, per altra banda, aquesta incorporació al cicle es fa sobre la base de l'estereotipació d'un personatge concret, *Ugula*, que es perfila d'aquesta manera en el seu paper de jove que ha d'assolir la maduresa.

En gran part, la resta de rondalles d'aquest grup s'orientarà a explicar-nos de quina manera el nostre jove heroi podrà aconseguir aquesta maduresa que li manca i que es suposa que ha d'assolir; i quins seran els camins difícils que haurà de trescar per aconseguir-la. Les rondalles, doncs, tal com és habitual, tindran uns finals més feliços, i presentaran unes estructures força més elaborades.

el tipus de rondalles N_(Ugula, 2)

Les rondalles d'aquest tipus ens presenten *Ndjambu* casat amb una de les seves dones habituals, *Ngwalezie*, amb qui té una filla, *Ilombe*. Per causes diverses, però, un personatge extern, agressor, aconseguix emparar-se de la noia i se l'emporta a casa seva. L'existència d'aquest personatge extern estalvia la presència de *Ngwakondi*, que no apareix a les històries d'aquest tipus. Però aquest personatge extern, agressor, no s'oposarà ni a *Ngwalezie*, la mare desolada, ni a *Ilombe*, la filla segrestada, sinó a *Ugula*, que protagonitzarà la reparació d'aquest greuge i recuperarà la seva germana.

Les rondalles que formen part d'aquest tipus són les números 27 i 28. A partir d'aquesta situació inicial i d'aquesta dissort, les històries segueixen aquest esquema:

ESQUEMA 15

A. *Ndjambu* està casat amb *Ngwalezie*. Tenen una filla, *Ilombe*. Per causes que poden ser diferents, la noia acaba en mans d'un personatge femení extern: una bruixa o una fantasma que viu en el bosc. Aquest personatge s'emporta *Ilombe* a casa seva, on viurà a la força a partir d'aquest moment.

B. Al cap d'uns quants anys *Ngwalezie* torna a infantar: aquest cop té un nen, *Ugula*. El noi creix i s'adona, quan es fa gran, que no té cap germana. La mare pot explicar-li o no que té una germana en mans d'aquell personatge.

C. *Ugula* decideix marxar de casa. Abans, però, aconseguix que una persona gran li lliuri un objecte màgic. S'endinsa en el bosc perquè vol trobar muller o bé la seva germana.

D. Arriba a la casa del personatge extern que guarda la seva germana. La demana en matrimoni a la bruixa o a la fantasma, que accepta el casori.

E. Per causes que també poden ser diverses, tots dos es reconeixen com a germans i el matrimoni no s'arriba a consumir.

F. Decideixen que han de marxar d'aquell lloc per tal de tornar a la casa dels seus pares. Aprofiten el moment adequat i s'escapen.

G. El personatge extern els persegueix. Poden deslliurar-se de la seva persecució gràcies a l'objecte màgic que *Ugula* havia aconseguit abans de marxar de casa.

H. Arriben al seu poble i a casa seva, on són rebuts amb alegria.

Ens trobem, doncs, davant d'un tipus de rondalles molt més elaborat, amb unes estructures relativament complexes que resulten de l'oposició *Ugula / personatge extern*, una oposició que s'ha de combinar amb un altre personatge important, *Ilombe*. Per primera vegada, doncs, ens trobem amb un tipus de rondalles que es basen en les relacions entre tres personatges principals. El protagonista, és clar, és *Ugula*, que venç la persona malvada i salva d'aquesta manera la seva germana. Aquesta vegada, doncs, el noi creix i de seguida porta a terme una tasca difícil que resol d'una manera modèlica. Mentre que, com és habitual, *Ndjambu* roman en el seu paper de passiva superioritat i *Ngwalezie* adopta una actitud ambigua.

Aquesta bondat de l'acció d'*Ugula*, però, no és casual: a diferència del tipus anterior, *Ugula* no es refia de les seves pròpies forces i busca una ajuda externa abans d'actuar. Rebrà un objecte màgic, i serà aquest objecte allò que li donarà una superioritat sobre la bruixa, o sobre la fantasma; superioritat que li permetrà recuperar la germana segrestada i que implica la presència en aquestes rondalles de les tres funcions del donant: *primera funció del donant, reacció i recepció de l'objecte màgic*.

Aquestes tres funcions es combinen amb dues més que en aquest cas hi tenen relació: *persecució i auxili*. Ja he explicat a l'esquema que l'objecte màgic permetrà superar la persecució de la bruixa o fantasma; i és precisament la presència d'aquest personatge extern allò que provoca l'existència d'aquestes dues funcions: quan *Ugula* haurà trobat la seva germana, haurà de buscar la manera de fugir d'aquell lloc amb ella; i aquesta fugida implicarà la persecució de la persona burlada. El retrobament final dona un aire de felicitat al desenllaç que, com he anat explicant, és propi de totes les rondalles a totes les literatures orals.

De tota manera no hem de perdre de vista el fet que aquesta estructura (*segrest, arribada al bosc d'un germà salvador, reconeixement dels dos germans, fugida, persecució i salvació final*) és una de les més repetides a totes les literatures orals. I hi ha elements, com ara les transformacions successives o els cavalls voladors, que no tenen pas una ascendència africana. Que ara s'apliquin al cicle de *Ndjambu* és interessant de constatar, perquè exemplifica una vegada més el poder d'atracció del cicle; però també ens fa veure que la procedència d'aquestes rondalles és externa. Una procedència externa que, tal com veurem tot seguit, es pot constatar amb una relativa facilitat a partir de les diferències que es poden observar entre les dues rondalles que formen part d'aquest tipus.

Les esferes d'acció en què es mouen els personatges i la valoració moral que l'autor espera de l'auditori es resumeixen en aquest quadre:

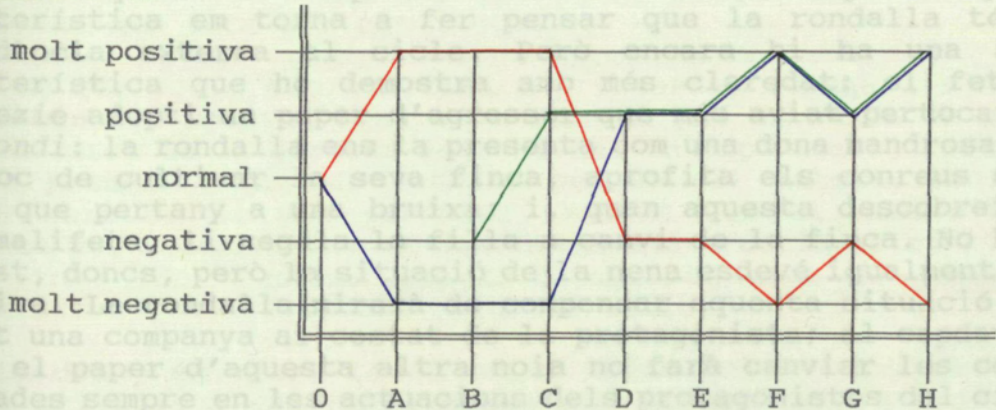
QUADRE 43

personatge	esferes d'acció	valoració moral
Ndjambu	donant referent	indiferent
Ngwalezie	mandatari agressor referent	positiva negativa
Ilombe	pers. buscat	positiva
Ugula	heroi	positiva
Totiya	donant	positiva
pers. extern	agressor	negativa

Ngwakondi i Etundji són, doncs, els dos únics personatges del cicle que no apareixen en aquest tipus de rondalles. Tots els altres personatges estan en el seu paper, amb la sola excepció de Ngwalezie, que en una rondalla assumeix el paper d'agressor i rep una valoració moral negativa: es tracta d'un titubeig del personatge que confirma una vegada més la procedència externa de les rondalles del tipus $N_{(Ugula, 2)}$.

Els personatges principals que intervenen en l'acció són Ilombe i Ugula, que s'enfronten a un personatge extern. La seva evolució seria aquesta:

GRÀFIC 10

Ilombe
Ugula
personatge extern

Si els considerem individualment, l'evolució dels personatges és aquesta:

QUADRE 44

personatge	evolució
Ilombe	ascendent
Ugula	ascendent
personatge extern	descendent

La gràfica 10, però, ens dóna una informació més rica si observem les relacions que hi ha entre l'evolució dels diferents personatges: així, podem veure que entre *Ilombe* i el personatge extern es dibuixa una evolució en forma de rellotge de sorra: la situació de l'un és absolutament oposada a la situació de l'altre, i això es dóna en el mateix episodi (i no pas en episodis diferents, tal com passava en la forma que més amunt [gràfic 6] he anomenat de rellotge de sorra). En definitiva, que una situació sigui positiva per a un personatge implica que sigui negativa per a l'altre, i viceversa. *Ugula* és el personatge clau que capgira la situació; i, des del moment que troba la seva germana *Ilombe*, a l'episodi D, la seva evolució és absolutament paral·lela: de fet, la rondalla els tracta com a una parella, com a una unitat; i tots dos junts s'oposen, des de llavors i en forma de rellotge de sorra, al personatge extern.

Anem a comentar ara les característiques de cada una de les rondalles:

* La rondalla número 27 no individualitza els personatges, cap dels quals no rep el seu nom estereotipat. Aquesta característica em torna a fer pensar que la rondalla té una procedència externa al cicle. Però encara hi ha una altra característica que ho demostra amb més claredat: el fet que *Ngwalezie* adopti un paper d'agressor que més aviat pertocaria a *Ngwakondi*: la rondalla ens la presenta com una dona mandrosa que, en lloc de cultivar la seva finca, aprofita els conreus d'una altra que pertany a una bruixa; i, quan aquesta descobreix la seva malifeta, li regala la filla a canvi de la finca. No hi ha segrest, doncs, però la situació de la nena esdevé igualment molt negativa. La rondalla mirarà de compensar aquesta situació col·locant una companya al costat de la protagonista; al capdavant, però, el paper d'aquesta altra noia no farà canviar les coses, centrades sempre en les actuacions dels protagonistes del cicle.

Tot plegat vol una elaboració força minuciosa d'aquesta part inicial de la rondalla, que també ens presenta un pare, *Ndjambu*, molt més preocupat per la seva filla del que és habitual: *El marit allà trist estava, però pensant en la seva filla. Encara que menjant bé, però pensava: - Però, ¿on aquesta dona m'ha deixat la nena? Cada vegada li demanava i ella no donava cap explicació bona.*

Una preocupació que el porta a donar a *Ugula*, quan aquest emprèn la marxa en cerca de muller, el bastó màgic que després li permetrà vèncer la bruixa i tornar a casa sa i estalvi amb la seva germana.

La culpabilitat de *Ngwalezie* fa que la dona no confessi la seva falta a *Ugula*, que surt de casa ignorant que té una germana. Quan la troba en el bosc i la demana en matrimoni, intenta mantenir-hi relacions sexuals. Això, però, aniria clarament contra la moral exogàmica dels *ndowe*; i un ratolí miraculós s'interposa en la seva pretensió i fa que la parella de casats de nou descobreixi el seu parentiu. Val la pena remarcar que l'actuació d'aquest ésser supranatural es fa en somnis. La tornada, accidentada, té un desenvolupament relativament ràpid, amb una paret de pedres que atura la persecució de la bruixa.

Una vegada que tot s'ha arreglat i que els dos germans i la companya han tornat a casa, és clar que tot queda descobert. La culpa de *Ngwalezie* mereix un càstig, i això torna a trastocar els nostres esquemes. I els del meu informador, que no es decideix a matar la bona *Ngwalezie*, tot i que seria el càstig tradicional de les rondalles per a *Ngwakondi* en situacions similars, i ho deixa simplement en una expulsió de la llar conjugal: *Aleshores el pare, van poder treure la mare de casa. Es van quedar els tres fills i el pare.*

** La rondalla número 28, en canvi, individualitza tots els personatges. Ara es tracta realment de *Ngwalezie*. I aquesta incorporació de la història al cicle motiva tot de canvis: *Ngwalezie* no pot actuar com a agressor, i per això la solució és que el personatge extern, ara una fantasma, segresti la petita *Ilombe*. Com que es tracta d'un segrest del qual ella no té culpa, *Ngwalezie* no té cap mena d'interès en amagar la veritat. I *Ugula* sap aquesta veritat sense cap problema, perquè la seva mare la hi explica amb tots els ets i uts.

Com que *Ugula* sap que tindrà problemes, demana l'ajuda de la medecinaire *Totiya*. I surt de casa no pas en cerca de muller sinó en cerca de la germana segrestada. Un cop casats, doncs, no cal la presència de cap ratolí; perquè ell mateix explica a *Ilombe* quin és el seu parentiu. Moment que el nostre heroi aprofita per retornar-nos una característica de la noia, la seva ingenuïtat: *¿No t'adones que tu i aquesta dona no parreu el mateix idioma, ni el mateix color no teniu?*

La dona, és clar, té el color blanc dels fantasmes. I la fugida utilitzarà una estratagema que ja hem trobat més amunt (rondalla 6): un objecte màgic (allà era una ombrel·la, ara són fulles i una mica de saliva) que parlen en lloc d'*Ilombe* i li donen temps per fugir. Igualment, però, la fantasma acaba descobrint l'estratagema i inicia una persecució rabiosa envers els escapats, que utilitzaran un cavall meravellós i successives transformacions (un motiu que em sembla procedent de les rondalles àrabs) fins que la fantasma trobarà l'obstacle definitiu: un riu.

La part de la persecució és, doncs, la que té una elaboració més gran. I, naturalment, amb el pas del riu i l'arribada a casa la rondalla es pot acabar: *Aleshores Ngwalezie, el seu fill, Ndjambu i la filla es van quedar contents en aquell pis. No hi ha lloc per a cap càstig, perquè ningú de la família no s'ha comportat com un agressor.*

A partir de la descripció de les dues rondalles podem elaborar una versió ideal d'aquest tipus:

Ndjambu està casat amb Ngwalezie. Aquesta dona ha tingut una filla, Ilombe, i surt de casa cada dia per anar a buscar aliments per a la família a la finca o al riu.

Un dia, mentre s'està procurant aquests aliments, apareix un personatge extern, bruixa o fantasma, que aconsegueix apoderar-se de la nena i emportar-se-la a casa. A partir d'aquest moment Ilombe viurà al bosc, amb aquest personatge, i Ngwalezie haurà perdut la seva filla entre la desesperació de Ndjambu, que no se'n sap avenir.

Passa el temps. Ngwalezie torna a quedar embarassada i dona a Ilum un noi, Ugula. El noi creix normalment, sense pensar-se que pot tenir una germana. Però els seus companys es riuen d'ell per aquesta raó i acaba demanant explicacions a la seva mare. Aquesta li'n pot donar o no.

Aleshores Ugula decideix marxar: si la seva mare li ha explicat la veritat, vol trobar la seva germana. Si la seva mare no li ha explicat res, troba que ja és prou gran per anar a cercar una dona. Abans de marxar, però, acut a una persona gran per explicar-li les seves intencions.

Aquesta persona gran l'anima a emprendre el camí i li dona un objecte màgic perquè l'ajudi si mai es troba en dificultats.

Ugula s'endinsa en el bosc. I poc després arriba a la casa de la bruixa o de la fantasma. La persona malvada no hi és, però sí Ilombe. Ugula i Ilombe conversen tranquil·lament fins que torna la malvada.

Quan aquesta demana explicacions sobre la presència del noi, Ugula li conta amablement que acaba de conèixer Ilombe, que li ha agradat i que voldria casar-s'hi.

La malvada accepta el casori i Ugula i Ilombe comencen el seu festeig. Es fiquen al llit junts. Si Ugula sabia que Ilombe és la seva germana, li diu. Si no, apareix en somnis un altre personatge que els explica la veritat. El matrimoni, doncs, no es consuma; i Ilombe i Ugula es reconeixen mútuament com a germans.

Per això decideixen escapar-se i tornar a casa dels seus pares. Aprofiten un moment que la malvada no els vigila i marxen corrent a través del bosc. Al cap d'una estona la malvada s'adona que els nois han fugit i emprèn la seva persecució.

Aquesta persecució és molt insistent, però els nois compten amb l'ajuda de l'objecte màgic que Ugula havia aconseguit abans de sortir de casa; Ilombe també ha agafat alguns objectes màgics de la malvada. En nombroses ocasions sembla que aquesta els aconseguirà, però l'acció sobrenatural d'aquells objectes els protegeix i a l'últim moment s'escapen de totes les escomeses.

Finalment, la malvada es declara vençuda i abandona la persecució, tot demanant a Ugula que cuidi bé la noia i que la protegeixi. Els dos nois arriben a casa, on tot és felicitat. Tret del cas que Ngwalezie tingués alguna culpa en la desaparició inicial de la noia; si és així, rebrà el càstig adequat.

Es tracta de dues rondalles força similars. El nivell de fidelitat a la versió i a l'esquema ideals serà, doncs, molt elevat:

QUADRE 45

	rond.27	rond.28
A	x	x
B	x	x
C	x	x
D	x	x
E	x	x
F	x	x
G	x	x
H	x	x

Aquest grau de fidelitat a l'esquema i a la versió ideals, és a dir el grau de fixació del tipus de rondalles, era d'esperar: es tracta d'un tipus de rondalles molt elaborat i que té una gran cohesió interna. És, doncs, un tipus de rondalles que podem considerar força antic.

Ara bé: també hem pogut observar un fenomen curiós i nou: el fet que dues versions diferents ens aportin respectivament dos models puntuals de l'evolució de les rondalles: així, podem afirmar que la rondalla número 27 representa un graó més antic, anterior a la incorporació al cicle o amb una incorporació incipient; mentre que la rondalla número 28 representa un moment on la incorporació al cicle ja ha estat assolida, cosa que explica que la rondalla hagi sofert tota una colla de canvis. La coexistència de les dues versions demostra que aquesta incorporació és relativament moderna; tan moderna que encara no s'ha esborrat la memòria de la versió anterior.

Respecte de l'evolució diacrònica d'aquestes rondalles i la seva incorporació al cicle, doncs, hem de concloure que:

- la seva creació és antiga
- la seva incorporació al cicle és tardana

el tipus de rondalles N_(Ugula, 3)

Aquest tipus de rondalles presenta una situació inicial amb el cap de família, *Ndjambu*, que està casat amb *Ngwalezie*. Tenen un fill, *Ugula*. La situació inicial no permet pas enfrontaments entre aquests tres membres de la família, per la qual cosa cal introduir un personatge extern que farà d'agressor. Com que el protagonista de les rondalles és el fill, l'oposició que centrarà l'acció serà *Ugula* / personatge extern; però d'una manera una mica peculiar, perquè de fet aquest personatge morirà en un primer moment i el paper d'agressor, i per tant de segon membre d'aquella oposició, l'heretaran tots els habitants del seu poble.

La família de *Ndjambu* necessita plantar una finca per tal de poder menjar. Això provoca que realitzin tota una sèrie de treballs, els mateixos que qualsevol altra família *ndowe*. Però resulta que algú, durant la nit, desfà tota la feina que ells fan durant el dia. Tota, fins al punt que àdhuc els arbres que han tallat tornen a aparèixer sencers l'endemà: algú no vol que aquell terreny que han triat per a la seva subsistència deixi de pertànyer al bosc.

Formen part d'aquest tipus les rondalles números 29 i 30. A partir d'aquella situació inicial i d'aquesta dissort, l'estructura narrativa es desenvoluparà segons aquest esquema:

ESQUEMA 16

A. *Ndjambu* està casat amb *Ngwalezie*. Tenen un fill, *Ugula*. Han de preparar una finca per cultivar-la i hi realitzen els treballs de preparació necessaris. Tornen a casa; l'endemà, quan volen reprendre el treball, s'adonen que algú ha desfet tota la feina del dia anterior:

Les plantes i els arbres tornen a ser al seu lloc, i aquell indret forma part del bosc una altra vegada. El mateix passa durant uns quants dies.

B. Vigilen aquella part de bosc. Ugula es queda a fer una vigilància nocturna, i veu una colla de fantasmes, sota aparences que poden ser diverses, que refan el bosc amb mitjans màgics. Agafa la seva llança, la tira contra ells i fereix greument el seu cap de colla. Els fantasmes marxen corrent i s'emporten el ferit.

C. Ugula es queda abatut perquè s'adona que, en la seva fugida, els fantasmes també s'han emportat la seva llança. Vol recuperar-la al preu que sigui i decideix marxar de casa seva per anar a cercar-la.

D. Abans de marxar del poble se'n va a veure un vell. Aquest vol ajudar-lo i li diu la manera com ha d'actuar per tal d'arribar al poble dels fantasmes.

E. Ugula arriba al poble dels fantasmes i, perquè no sospitin les seves intencions, plora desconsoladament tot fent veure que el ferit, que ara ja és mort, era parent seu. Els fantasmes, commoguts, li donen la llança perquè en pugui prendre venjança.

F. Li demanen que vagi a caçar algun animal per celebrar els funerals. Hi va acompanyat d'algun fantasma; i, en el bosc, tot caçant, es descobreix. Però els fantasmes no es creuran la versió dels seus acompanyants, convençuts que és ell qui diu la veritat.

G. Se'n va i els fantasmes l'acompanyen per acomiadar-lo. Quan se'n separa es riu d'ells i els explica, de lluny estant, tota la veritat. Els fantasmes inicien la seva persecució.

H. Ugula pot eludir aquesta persecució i arriba sa i estalvi a casa seva, on tothom reconeix la seva valentia.

Aquest pas d'*Ugula* pel poble dels fantasmes acosta les rondalles d'aquest tipus a les del tipus $N_{(Ilombe, 3)}$, i acosta també els dos herois joves del cicle. Però l'estructura narrativa no és pas igual: en aquell tipus, vèiem que tot el recorregut que feia *Ilombe* amb resultats positius l'havia de repetir després *Ngwakondi* amb resultats negatius: era una evolució de l'acció en forma de mirall.

Ara, en canvi, més aviat hem de parlar de dues seqüències diferents i consecutives. Totes dues les protagonitza *Ugula*, que primer aconsegueix ferir el cap de colla del grup de fantasmes que impedièn la feina de la seva família (i, per tant, la seva alimentació); i després va al mateix poble dels fantasmes i aconsegueix recuperar la seva llança amb una estratagema que els posa en ridícul. Aquestes dues seqüències consecutives responen a la introducció de dues dissorts:

- la impossibilitat de cultivar la finca perquè durant la nit algú refà el bosc a l'indret triat.
- la pèrdua de la llança per part d'*Ugula*.

Com que el resultat de la primera història (la primera seqüència) fa que l'agressor, al cap dels fantasmes, es mori, el seu paper d'agressor el continua, a la segona història, el grup sencer dels fantasmes.

Si la pèrdua de la llança es considera una dissort tan grossa que provoca l'anada d'*Ugula* al poble enemic, és que aquesta llança ha de tenir un valor especial. Possiblement, això té relació amb una característica que ja hem trobat en algunes rondalles del tipus $N_{(Ugula, 1)}$: el fet que *Ugula* hereta una arma (aleshores era una escopeta, però és evident que la modernitat de l'arma comporta una adaptació moderna) del seu avi difunt, un dels seus avantpassats importants. El poder que aquesta arma atorga i simbolitza, doncs, val l'esforç d'endinsar-se en el bosc i passar tot de perills.

Ara bé: els moments en què *Ugula* cometia tot d'errors ja han passat. Si a la primera història veiem que s'ha fet un noi valent i bon tirador, a la segona ens adonem que a aquesta qualitat hem d'afegir l'audàcia i la intel·ligència. De mica en mica, doncs, *Ugula* ha fet el seu camí, la seva evolució particular: si al començament era un noi impacient i inexpert, ara ja és l'home capaç de combinar tot de qualitats per tal de fer front i vèncer les adversitats més grosses. Tal com passava amb *Ilombe*, no li fa por entrar en el bosc per tal de superar qualsevol prova; i, igualment, sempre que li cal recorre a l'ajuda de la gent gran, dels qui tenen un coneixement més profund del bosc, les seves trampes i els seus misteris.

Anar i tornar del poble dels fantasmes, a més a més de ser la prova més evident que ja es poden valer per si mateixos, requereix, tant d'*Ilombe* com d'*Ugula*, una altra característica: es tracta d'una prova que han de passar sols. Ningú no els acompanya durant la travessa del bosc, ni a l'anada ni a la tornada del poble dels fantasmes. I, en el cas d'*Ugula*, com que no hi troba pas la seva mare *Ngwalezie*, perquè encara està viva, s'ha de valer solament del seu enginy per tal de sobreviure, vèncer i tornar. Tres objectius que els dos herois aconsegueixen amb escreix.

Ens podem anar adonant, doncs, que allò que trobem en la figura d'*Ugula* és una rèplica de la figura d'*Ilombe*. La trajectòria de tots dos és el camí cap a la maduresa, i tots dos aconsegueixen aquesta maduresa, la independència personal, de la mateixa manera: anant i tornant del poble dels fantasmes.

Però si, dintre del cicle, *Ugula* representa una rèplica d'*Ilombe*, no es tracta pas d'una rèplica qualsevol: és, en qualsevol cas, una rèplica masculina. I això es demostra en tota una colla d'aspectes de les seves respectives actuacions que podem considerar:

Si, al començament de la seva trajectòria, *Ilombe* pecava d'ingenuïtat, *Ugula* peca d'impetuositat, de precipitació; si *Ilombe* ha d'aprendre sobretot a espavilar-se enfront de les altres dones, *Ugula* s'ha d'espavilar per a d'altres qüestions, que bàsicament es poden resumir en dos apartats:

- aprendre a caçar (d'aquí la importància de la llança o de l'escopeta i el fet que provinguí d'un avantpassat).
- aprendre a protegir la família enfront de qualsevol perill o amenaça.

QUADRE 46

personatge	projecció de la seva actuació
Ilombe	interna
Ugula	externa

Per això passa que el perill procedeix, per a *Ilombe*, de la mateixa família. Mentre que els personatges que s'oposen a *Ugula* són sempre personatges externs. Si aquests personatges, com en el cas que ens ocupa, són fantasmes, la rondalla exigirà a més una persecució final quan el protagonista vulgui escapar-se del seu territori.

Les rondalles, doncs, troben el seu sentit no pas d'una manera aïllada. Totes les rondalles, tots els tipus, tots els grups, estableixen una sèrie de lligams i de relacions dintre del cicle; i és el cicle complet el que té sentit.

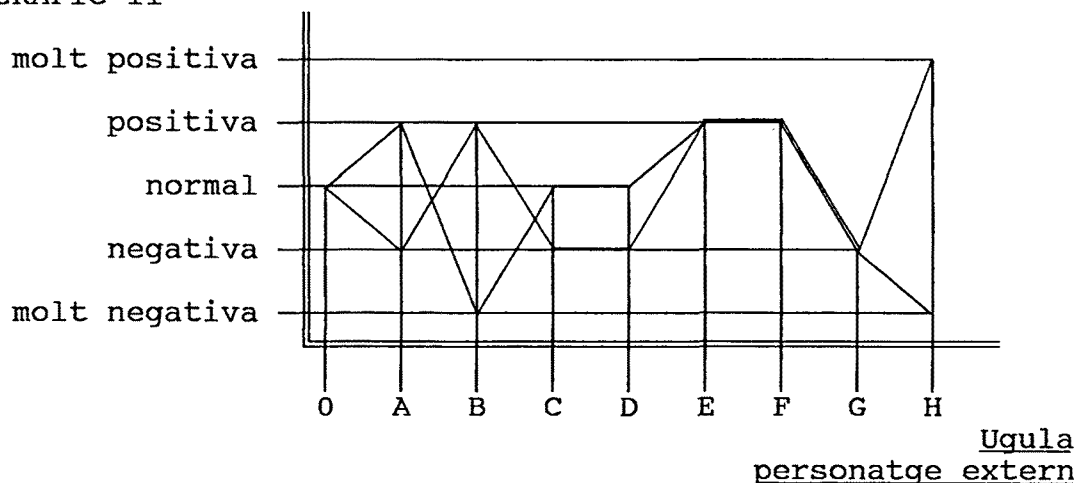
Dintre d'aquest tipus, les esferes d'acció que prenen els diversos personatges i la valoració moral que l'autor vol provocar en l'auditori són les següents:

QUADRE 47

personatge	esferes d'acció	valoració moral
Ndjambu	referent	indiferent
Ngwalezie	referent	positiva
Ugula	heroi	positiva
pers. extern	agressor	negativa

Considero com a personatge extern tant el cap dels fantasmes, que actua com a agressor a la primera història, com el conjunt dels fantasmes, que hi actua a la segona. Com que *Ndjambu* i *Ngwalezie* només apareixen com a referents, consideraré solament l'evolució d'*Ugula* i la del personatge extern:

GRÀFIC 11

QUADRE 48

personatge	evolució
Ugula	ascendent
pers. extern	descendent

Aquestes són les característiques generals. Anem a veure ara cada una de les rondalles:

* La rondalla número 29 estereotipa també el nom del fantasma que fa de cap de colla: el fantasma *Monanga*, però, no és pas un fantasma especial, sinó que assumeix totes les característiques que els *ndowe* atribueixen a aquesta mena d'éssers d'una manera precisa. Per altra banda s'hi produeix una petita vacil·lació: per una banda, sembla que la llança la tiri el pare, *Ndjambu*, i que per tant sigui ell qui fereix de mort el cap dels fantasmes; després, però, l'informador rectifica i a l'episodi següent queda clar que ha estat *Ugula* el llançador, cosa que s'adiu més a les característiques del cicle, que sempre ens presenten un *Ndjambu* passiu: fins i tot el que deixa la llança o l'escopeta a *Ugula* és el seu avi i no pas el seu pare. La passivitat de *Ndjambu* contrasta amb l'ajuda dels avantpassats, i per això no és gaire escaient un pare vencedor dels fantasmes.

Cal observar també que en aquesta rondalla no apareixen les funcions del donant. És a dir, que *Ugula* s'endinsa en el bosc sense cap ajuda, confiant únicament en les seves pròpies forces.

Podríem interpretar que es tracta d'un altre lapsus de l'informador, perquè és evident que el paper que assumeix Ugula a la rondalla i en el cicle no és pas el del gran coneixedor dels fantasmes, sinó el de l'heroi que arriba a vèncer-los amb l'ajuda d'un altre; però també podem pensar que, com que l'auditori ndowe coneix prou bé tot el cicle, aquest episodi es dona per descomptat: ja se sap que en d'altres ocasions Ugula ha arribat fins al territori dels fantasmes gràcies a l'ajuda d'una altra persona que coneix més secrets que no pas ell, massa jove per a certa mena de coneixements.

La rondalla s'acaba amb el reconeixement de la maduresa de l'heroi: - *Fill, que terrible que ets! Que meravellós! Quin miracle que has fet!* Un reconeixement que, segurament, podem prendre com la finalitat o la conclusió de tot aquest tipus de rondalles.

** Com que la rondalla número 30 no individualitza els personatges, que mai no reben el seu nom estereotipat, podem començar a sospitar que es tracta d'una rondalla de procedència exterior. La suposició es referma si observem que la trajectòria que segueix l'heroi d'aquesta versió és la trajectòria típica d'un heroi llegendari⁸¹. Aquest heroi, efectivament:

- té un naixement prodigiós: la seva mare el pareix juntament amb un matxet, una llança i una destral.

- es comporta d'una manera prodigiosa durant la seva infantesa: gràcies en part a aquells objectes, els seus bessons, que li fan tota la feina d'una manera meravellosa.

- la gent comença a fer-li cas quan veu totes aquestes coses: esdevé un líder i actua com a tal: ell tot sol s'enfrontarà als fantasmes que destrossen la finca de la seva mare i hi refan el bosc cada vegada que ella la prepara per cultivar.

A partir d'aquí la rondalla segueix les pautes habituals; però és evident que aquesta part inicial, molt elaborada, s'ha incorporat al cicle procedent d'un relat llegendari exterior.

El noi acut, aquesta vegada sí, a un vell perquè l'ajudi a arribar al poble dels fantasmes. I, a banda de la informació que necessita, aquest vell li dona dos elements per fer front a la persecució de què serà objecte a l'acabament de la segona història:

- un cavall blanc
- menjar per distreure els fantasmes

La voracitat dels fantasmes forma part de la seva estereotipació perquè forma part també del món simbòlic i imaginari dels ndowe i de molts altres pobles africans. La seva incorporació a la rondalla i al cicle no té, doncs, cap significació especial.

⁸¹ Jacint Creus, *Llegenda, Història i Legitimació*

El cavall blanc, en canvi, només pot tenir una procedència exterior; la qual cosa refermaria el nostre supòsit inicial. Ara bé: tot i que al final el nostre heroi s'escapa amb el cavall, això no dona pas lloc als episodis que, a la majoria de les literatures orals, la fugida amb el cavall comporta: concretament, la sèrie de transformacions i de triplicacions que observàvem, per exemple, a la rondalla número 28.

El vell donant, a més a més, ens descobreix el significat del bosc, el seu secret, que té a veure amb un món ancestral: *Les coses d'avui us molesten perquè no voleu tractar amb els grans. Sempre dieu que el nostre temps ha passat i han de passar totes les nostres coses. És veritat, però cal anar amb compte perquè tenim moltes coses en el record.* Un secret que les rondalles ajuden a descobrir i que nosaltres anirem esbrinant. Curiosament, tot i que els fantasmes reconeixen la valentia del noi quan surt a caçar per a ells (*Tota la gent estaven contents que aquell noi era valent*), al final és el vell donant el que s'emporta la lloança de l'informador a tall de conclusió: *La paraula del vell que vivia al bosc va ajudar el poble sencer.*

Aquest protagonisme inesperat del vell, que no és el que va al poble dels fantasmes i s'hi enfronta, abona encara més la meva tesi que la procedència d'aquesta rondalla és exterior. Fins al punt que l'informador no ha tingut en compte la necessitat de concloure la valentia d'*Ugula*, l'assoliment i el reconeixement de la seva maduresa, que seria la pretensió d'aquest tipus de rondalles.

La inclusió de dos fantasmes esguerrats, un de cec i un de mut (encara que aquest parla tant com vol, en una nova incoherència de l'informador) justifica el fet que el conjunt dels fantasmes es cregui la versió d'*Ugula*; alhora que afegeix unes gotes d'humor al relat. El fet que els fantasmes es presentin en forma de senglars, finalment, també pot tenir un significat important que explicaré més endavant.

Una versió ideal d'aquest tipus de rondalles podria ser aquest:

Ndjambu està casat amb Ngwalezie. Tenen un fill, Ugula, i molta gana. De manera que decideixen preparar una finca perquè Ngwalezie la cultivi i n'obtingui aliments. Van a un indret del bosc apropiat i Ndjambu i Ugula, que ja s'ha fet gran, comencen la feina de tallar els arbres i de desbrossar.

Quan es fa fosc tornen a casa. L'endemà es dirigeixen novament a aquella part del bosc per acabar la feina. Quan hi arriben, observen amb sorpresa que torna a ser un bosc verge: els arbres i les mates que havien tallat tornen a ser al seu lloc i tot és com abans, com si no hi haguessin fet cap feina. I han de tornar a començar a treballar de nou des del començament.

Comencen, doncs, la feina de bell nou. Es passen el dia treballant i a la nit tornen a casa, rebentats. La feina, però, ha estat debades: l'endemà el bosc torna a ser el senyor d'aquell indret, que sembla que mai no hagi estat tocat per la mà de l'home. Decideixen que algú es quedarà a la nit a fer-hi guàrdia i a veure què passa.

La primera nit s'hi queda Ndjambu i no passa res. La segona nit s'hi queda Ugula, armat amb la seva llança. A mitjanit comença a sentir unes veus i es presenta tot un grup de fantasmes: al capdavant hi va el seu cap de colla; porten un líquid meravellós que vessen en els arbres tallats i que provoca que tornin a esdevenir sencers.

Ugula prepara la seva llança, apunta bé i la tira amb força. El cap de colla dels fantasmes cau abatut, ferit de mort. La resta de fantasmes, sorpresos per l'acció del noi, fugen a correuita. Només dos es queden per recollir el cos ferit del seu cap. Després emprenen igualment una fugida apressada.

Ugula torna a casa seva i explica tot el que ha passat. Els altres membres de la família n'estan contents i el feliciten. Però ell no ho està gaire, de content: els fantasmes s'han quedat la seva llança i la vol recuperar. Els pares opinen que ja ha fet prou, però ell decideix marxar de casa per mirar de recuperar-la.

Abans, va a la casa d'un vell que viu en el bosc. Aquest es posa molt content de veure que el noi confia en la seva saviesa, i li dóna un objecte que li servirà si es troba en alguna dificultat. També li ensenya el camí que ha de seguir per arribar fins al poble dels fantasmes.

Ugula segueix el camí indicat i arriba al seu destí. En el poble, tots els fantasmes estan preparant l'enterrament del seu cap de colla, que finalment s'ha mort a causa de la ferida que Ugula li havia produït. Ugula es posa a plorar amb totes les seves forces.

Els fantasmes se li acosten, estranyats dels seus plors. Ugula els explica que aquell que s'ha mort era un parent seu; que ho acaba de saber i que ha acudit a l'enterrament; també els demana la llança que l'ha ferit, per prendre venjança del noi que li ha llevat la vida. Ho explica amb tanta convicció i sembla tan desesperat que els fantasmes, emocionats, li donen la llança.

També li demanen que abans de marxar vagi al bosc a caçar una mica, perquè necessitaran molt de menjar per celebrar els funerals d'una manera digna. Un noi fantasma acompanya Ugula, que cada vegada que vol tirar la llança li diu: «Llança, fereix aquest animal de la mateixa manera que ho vas fer quan et vaig demanar que ferissis el cap de colla dels fantasmes».

Ugula torna al poble dels fantasmes carregat de peces de caça. L'altre noi ho explica tot, però no se'l creuen. Estan massa contents per la carn que podran menjar, i la història que Ugula els havia explicat era prou convincent. El fantasma acompanyant veu que la seva versió, tot i ser la veritable, és menyspreada per tot el poble.

Ugula marxa. Els fantasmes l'acompanyen per acomiadar-lo. Quan ja és un bon tros lluny, es gira cap als fantasmes i es riu d'ells. Els explica que tot ha estat un engany i que ell mateix havia tirat la llança al seu cap de colla i li havia provocat la mort. Els fantasmes s'enfurismen i inicien la persecució d'Ugula.

Ugula recorda que té un objecte màgic especial, el que li havia lliurat el vell del bosc. L'utilitza i aconsegueix escapar-se de la persecució dels fantasmes que, finalment, són aturats per la presència d'un riu.

El nostre heroi arriba a casa sa i estalvi. Tothom l'elogia i reconeix el seu valor i la seva maduresa. És el més valent.

Com que només hi ha dues rondalles i entre elles hi ha força cohesió, el grau de fidelitat a l'esquema ideal, el grau de fixació d'aquest tipus, és molt elevat:

QUADRE 49

	rond.29	rond.30
A	x	x
B	x	x
C	x	x
D		x
E	x	x
F	x	x
G	x	x
H	x	x

Aquest grau de fixació tan elevat es correspon amb una elaboració molt gran de les rondalles i amb la seva cohesió. No tinc cap dubte, dons, sobre l'antiguitat evident de la seva creació.

En canvi, ja hem vist com una de les rondalles, la número 30, ens presenta tot de característiques que ens fan pensar en una procedència exterior. Tal com passava en el tipus $N_{(Ugula, 2)}$, doncs, aquestes dues rondalles representen dos moments evolutius diferents dintre del tipus: en una d'elles, la incorporació tot just s'està portant a terme, per la qual cosa encara apareixen molts indicis d'una situació anterior d'autonomia respecte del cicle; mentre que en l'altra la integració ja és efectiva.

Tanmateix, també convé recordar que determinats elements, com ara el cavall utilitzat a la fugida (rondalla número 30), tot i que hi apareixen ja no tenen un desenvolupament propi dintre de l'estructura narrativa de la rondalla.

Pel que fa a l'evolució diacrònica d'aquest tipus de rondalles i a la seva incorporació al cicle, arribo a aquesta conclusió: que es tracta de rondalles:

- de creació antiga
- d'incorporació al cicle tardana

Aquesta incorporació, però, no és tan tardana com en el tipus $N_{(Ugula, 2)}$, i per això hi trobem que determinats elements exteriors reben un tractament narratiu menys elaborat.

el tipus de rondalles $N_{(Ugula, 4)}$

Aquest tipus de rondalles ens presenta la figura d'*Ugula* enfrontat amb algun dels membres de la família. La causa d'aquest enfrontament és el fet que el nostre heroi ha pres interès en alguna qüestió determinada i es troba amb l'oposició decidida dels seus familiars. Normalment els familiars que miren que deixi estar aquella qüestió que ell troba tan interessant són *Ndjambu* i *Etundji*: el primer, perquè pot voler imposar la seva autoritat com a cap de família; el segon, perquè actua com el germà gran i, per tant, també s'hi sent autoritzat. En una de les rondalles, solament, aquest enfrontament intern s'estén fins a la figura de *Ngwakondi*.

Tindrem, doncs, tota una colla d'oposicions, alguna d'elles inèdita: *Ugula / Ndjambu*, *Ugula / Etundji* i *Ugula / Ngwakondi*. Com que la reacció d'*Ugula*, davant de l'actitud de la seva família, serà la de marxar de casa, encara trobarem una darrera oposició: *Ugula / personatge extern*.

Corresponen a aquest tipus les rondalles números 31, 32, 33 i 34. A partir d'aquesta situació inicial i d'aquesta dissort, la seva acció es desenvolupa segons aquest esquema:

ESQUEMA 17

A. Ndjambu està casat amb Ngwalezie. A vegades poden aparèixer-hi també Ngwakondi i Etundji (aquest darrer substituint Ndjambu). Ugula, fill de Ngwalezie, demostra un interès especial per alguna qüestió concreta.

B. Ndjambu (o bé Etundji) no creuen convenient que Ugula es dediqui al tema que el preocupa i li prohibeixen que actuï més en aquella qüestió.

C. Com que Ugula no està pas disposat a deixar-ho córrer, es produeix una situació de tensió entre el noi i el membre de la seva família que li ha dictat la prohibició.

D. Donat que sembla que no hi ha solució a aquest problema, Ugula decideix marxar de casa i, per tant, abandonar la tutela del seu pare (o del seu germà).

E. Ugula comet una malifeta o un error. O bé, un personatge extern que Ugula coneix després d'abandonar casa seva comet un error o una malifeta.

F. Algú descobreix la malifeta que s'havia comès. L'infractor és castigat amb duresa.

Novament ens trobem amb un esquema ideal poc elaborat, cosa que vol dir que les rondalles seran prou diferents entre si. Tot i això, l'elaboració no és tan genèrica com en el cas del tipus $N_{(Ugula, 1)}$, i per tant les rondalles presentaran també tot de coincidències.

La més important és que aquest tipus de rondalles ens presenta un graó més en l'evolució vital del nostre heroi, *Ugula*: si fins ara l'hem vist comportar-se com una criatura i anar creixent fins a assolir la maduresa i la categoria de bon caçador i home valent, ara el cicle va una mica més enllà: *Ugula* s'independitza de la seva família. Aquesta seria la conclusió d'aquest tipus de rondalles, i d'aquesta manera el protagonista hauria resseguit, al llarg del cicle, tot el seu cicle vital fins a una maduresa efectiva: que no implica solament l'assoliment de determinades qualitats, sinó també la necessitat de situar-se socialment en una posició d'autonomia respecte dels altres membres de la família.

Lògicament, l'assoliment d'aquesta autonomia no pot tenir paral·lel en el personatge d'*Ilombe*: aquesta és una dona, i en conseqüència passarà d'una primera dependència, la de la seva família d'origen, a la dependència del marit: casar-se és el gran objectiu de la dona *ndowe* i, en conseqüència, d'*Ilombe*. El noi també pot aspirar a casar-se; però independitzar-se dels pares també és un objectiu legítim, únicament masculí, que *Ugula* porta a terme en aquest tipus de rondalles.

Passa, però, que l'assoliment d'aquesta autonomia no es pot fer si no és mitjançant un trauma familiar. El noi ndowe també pot restar a la casa del seu pare i viure-hi tranquil·lament amb la seva pròpia família i els fills que les seves dones li donin. Però, per al nostre heroi, aquesta posició no seria prou satisfactòria: marxar de casa significa que podrà fundar una nova branca familiar, una nova dinastia, un nou clan. I aquest és el paper que correspon a un heroi de veritat com és el cas d'*Ugula*, una de les figures centrals del cicle. És clar que aquesta separació de la branca familiar només es pot justificar si hi ha hagut un procés traumàtic, un enfrontament amb el cap de la família.

Una posició, la del cap de família, que en principi només pot ocupar *Ndjambu*; si la història, però, es desenvolupa després de la mort de *Ndjambu*, qui assumeix el comandament és *Etundji*. Cap de les rondalles del cicle no afirma que *Etundji* sigui més gran que no pas *Ugula*; tanmateix és evident que ha de ser així, perquè en cas contrari no podria assumir aquest paper. Però també hi ha d'altres raons que afecten l'estructura narrativa i fan que, davant d'un possible dubte, qualsevol informador o creador ndowe es decanti per aquesta possibilitat:

- la necessitat que *Ugula* es comporti com un heroi i pugui formar la seva pròpia branca familiar, cosa que implica que el cap de família ha de ser un altre.

- el fet que *Etundji* tingui, en ser medecinaire, un grau de coneixement molt superior a la de qualsevol persona ordinària; cosa que el situa en una posició de superioritat davant de qualsevol circumstància.

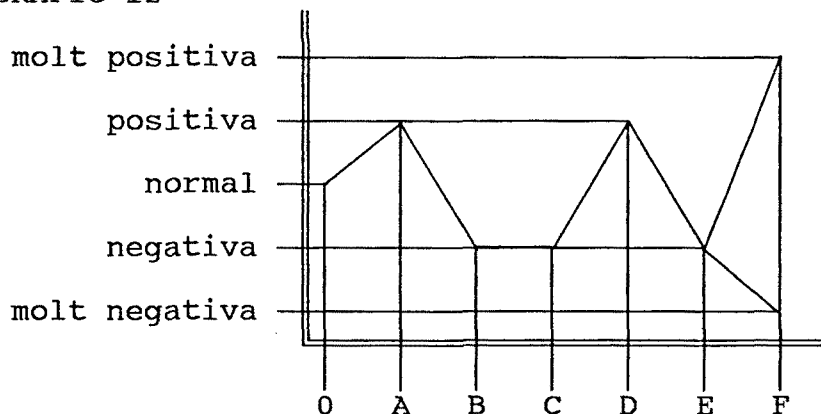
Ara bé: tot plegat transforma una mica les coses: perquè la introducció d'un procés traumàtic en el si de la família converteix automàticament *Ndjambu* i *Etundji* en agressors d'*Ugula*, donat que és aquest el protagonista de les rondalles i el seu objecte narratiu. Variarà, doncs, la seva esfera d'acció habitual; i també variarà la valoració moral que el públic atorgarà a la seva actuació:

QUADRE 50

personatge	esferes d'acció	valoració moral
Ndjambu	referent agressor	negativa
Ngwalezie	referent	positiva
Ngwakondi	agressor	negativa
Ugula	heroi	positiva
Etundji	agressor	negativa
pers. extern	agressor	negativa

Tenim, doncs, que *Ugula* es baralla amb gairebé tots els personatges, fins i tot amb aquells que habitualment li són solidaris. Ells és l'únic que es manté a totes les rondalles d'aquest tipus, amb aquesta evolució:

GRÀFIC 12

La trajectòria del protagonista, doncs, a vegades serà descendent i d'altres vegades serà ascendent: dependrà de si és ell mateix qui hagi fet la malifeta, en el qual cas rebrà un càstig molt dur; o bé de si el qui fa la malifeta és un altre personatge, en el qual cas serà aquest altre personatge el castigat mentre que *Ugula* passarà a una situació que considerarà com a molt positiva.

Pel que fa a l'interès particular que pot tenir cada rondalla, em sembla pertinent de fer aquests comentaris:

* La rondalla número 31 és una de les que acaben malament, en què *Ugula* presenta una evolució descendent. El nostre heroi es fa amic d'una dent que li proporciona llenya, un bé important, segons afirma l'informador, en la situació inicial que se suposa. L'amistat amb la dent esdevé primordial, malgrat els advertiments d'*Etundji*: i és que el medecinaire, a manca de pares, actua com el germà gran; i, fidel a la seva comesa, procura que el seu germanet no mantingui amistats sospitoses o que li puguin resultar perjudicials. No és normal ser amic d'una dent.

Però aquest posicionament molesta molt *Ugula*, que se sent controlat d'una manera excessiva. Prendrà la decisió de matar *Etundji* per poder anar amb la dent. Finalment aquesta descobreix el seu crim i mata *Ugula*. La independència de l'heroi, en aquest cas no ha durat gaire, però la rondalla ja ens mostra un *Ugula* poc predisposat a acceptar una autoritat familiar superior.

** La rondalla número 32 introdueix un auxiliar extern que provoca determinats canvis en el desenvolupament de l'acció. La pretensió d'*Ugula*, ara, és casar-se, tal com correspon a un home madur.

El pare no hi està d'acord i, fidel al seu paper, quan el noi decideix marxar malgrat la seva opinió, no li dona res de res (la possibilitat de lliurar un objecte màgic correspondria, en tot cas, a l'avi).

Aleshores apareix una rata (recordi's el ratolí del tipus $N_{(Ugula, 2)}$) que li ofereix aquest objecte màgic que desitja: un llibre. I és aquest element el que motiva tot de canvis, perquè a partir d'ara totes les coses li sortiran bé: com que vol casar-se canònicament, farà aparèixer l'església corresponent; tindrà tantes pretendents com voldrà; i quan en triï una i l'enveja de les altres faci que ordeixin un pla per matar-la, el nostre heroi, amb l'ajuda del llibre, podrà ressuscitar la seva estimada i castigar les envejoses.

*** La rondalla número 33 presenta tota una xarxa de relacions dintre de la família de *Ndjambu* que *Ugula* vol capgirar: concretament, la conducta malvada de *Ngwakondi* envers *Ngwalezie* i la passivitat que mostra *Ndjambu* davant del problema evident. El noi no vol que *Ngwakondi* pugui continuar actuant contra els interessos de *Ngwalezie*, la seva mare, i no dubta en exigir al seu pare que faci front a les seves responsabilitats i castigui la dona dolenta per la seva conducta.

L'enfrontament és tan violent que *Ndjambu* ha de recordar al seu fill quina és la seva posició i la seva autoritat: *El que mana és un, aquí, i no tu. Si tu ets un home o no ho ets, per a mi no m'interessa. Sé bonament que tu ets un fill meu, i has d'estar callat. Quan t'obligo a parlar, el que has de parlar; quan no, no res.*

La cosa, és clar, s'acaba malament: *Ugula* s'escapa amb la seva mare *Ngwalezie* que, a més a més i contra la voluntat del seu marit, ha parit una noia. Abans de marxar, però, *Ugula* aprofita l'avinentesa per clavar-li una pallissa a *Ngwakondi*, que des d'aquest moment buscarà la manera de venjar-se'n. Des d'aquest moment, també, la dona malvada se'ns presentarà amb tots els atributs propis de la bruixeria: *Com que era una dona bruixa, a les nits menjava carn humana. (...) A les nits sortia del seu cos ja volant.*

El bon casament de la germaneta amb un milionari portarà la nova branca familiar a bon recer. Fins al punt que la derrota definitiva de la bruixa *Ngwakondi* ja anirà a càrrec d'un altre personatge, una nova bruixa que resideix en territori del cunyat ric. Aquesta baralla de bruixes clou aquesta rondalla, en la qual potser l'element més destacat és el fet que *Ugula* inicia, amb la seva mare i la germaneta, aquesta nova branca familiar; una fundació que és l'aspiració de tots els herois, arribar a fundar una nissaga pròpia.

**** La rondalla número 34 presenta una part inicial molt poc desenvolupada: *Ugula* vol marxar a buscar dona, però no queda clar que això provoqui un trauma massa greu (*Ngwalezie* s'hi oposa en un primer moment, però de seguida rectifica la seva actitud).

La qüestió és que el noi marxa i que no li costa gaire trobar dones adequades; aleshores la rondalla s'entreté en tot de problemes causats per l'anècdota que *Ugula* ha anat a raure en un poble on la gent no vol ser saludada. El propi *Ugula*, amb una actitud massa orgullosa envers un fantasma viatger, prepara la seva fi: quan aquest fantasma el retroba, li recorda aquella actitud poc amistosa i el mata.

Totes les històries, doncs, són diferents. Per tant, només es pot pensar en elaborar una versió ideal utilitzant uns paràmetres molt genèrics:

Ndjambu està casat amb Ngwalezie. Tenen un fill, *Ugula*, que ja s'ha fet gran. També pot ser que Ndjambu i Ngwalezie s'hagin mort. En aquest darrer cas, els substituirà el seu fill gran, *Etundji*; el qual, com a germà gran, assumirà el paper de cap de família..

Un dia, *Ugula* troba o pensa una cosa que li interessa molt i procura dedicar-s'hi amb totes les seves forces. Va a explicar-ho al seu pare. Aquest no ho troba gaire bé i aconsella al seu fill que no li dediqui massa atenció perquè podria ser-li perillós; o bé, perquè és un tema que requereix més edat per enfrontar-lo.

Ugula s'enfada molt. No vol pas renunciar, de cap manera, al seu propòsit. Però, com que el seu pare s'hi oposa d'una manera cada vegada més radical, en el si de la família es produeix una situació de tibantor tan acusada que pot esclatar en qualsevol moment.

Al capdavant, *Ugula* decideix que serà millor marxar de casa. Fuig, doncs, i en la seva fugida comet una malifeta molt grossa. O bé coneix d'altra gent; i aleshores serà un del nous coneguts qui cometrà aquesta gran malifeta.

Mentrestant, *Ugula* ha aconseguit el seu propòsit: està fent allò que volia i que a casa seva li havien prohibit. Però resta encara la malifeta comesa: en un moment determinat, aquesta malifeta és descoberta.

També es descobreix el seu autor: en el cas que fos *Ugula*, el noi morirà com a càstig per la falta comesa; en el cas que fos una altra persona, serà aquesta la que morirà i, després d'aquest càstig, *Ugula* podrà gaudir amb tranquil·litat de la seva nova situació, lluny de la seva família original.

Com que ens hem mogut en un àmbit tan genèric, el grau de fidelitat i de fixació de les diferents rondalles serà també molt elevat:

QUADRE 51

	rond.31	rond.32	rond.33	rond.34
A	x	x	x	x
B	x	x	x	(x)
C	x	x	x	
D	x	x	x	x
E	x	x	x	x
F	x	x	x	x

Tanmateix, aquesta mateixa generalització ens porta a veure que la fixació és en realitat força petita. I, en conseqüència, que la seva antiguitat no és pas massa acusada. Més, però, que no pas en el tipus $N_{(Ugula, 1)}$, on ni tan sols no es podia arribar a redactar una versió ideal. La incorporació al cicle tampoc no pot ser, lògicament, massa antiga: perquè les mateixes rondalles no ho són, i perquè en cap cas no es respecten els papers dels altres membres de la família, que queden capgirats.

Una possible explicació a aquest fenomen pot raure en el fet que, dintre del cicle, i tal com ja he anat explicant, *Ugula* apareix com una rèplica masculina de la figura d'*Ilombe*. En un moment determinat, la lògica interna del cicle ha obligat a crear un nou tipus de rondalles: perquè, pel fet de ser home, *Ugula* ha d'anar més enllà; i no es pot quedar, tal com fa la noia, només en un estadi de maduresa on el matrimoni aparegui com a fet suficient per justificar el seu triomf.

També ens podríem plantejar, davant d'aquests arguments, si no podria ser a l'inrevés: que en realitat fos la figura d'*Ilombe* la que representés una rèplica femenina d'*Ugula*. De moment ens quedarem amb la primera hipòtesi i contestarem aquesta possibilitat més endavant.

Pel que fa a la seva evolució diacrònica i la seva incorporació al cicle, doncs, ens cal concloure que les rondalles d'aquest tipus són:

- de creació tardana
- d'incorporació al cicle igualment tardana

I tanquen, de fet, l'evolució del personatge al llarg del seu cicle vital.

el tipus de rondalles N_(Ugula, 5)

La diferència fonamental que distingeix aquest tipus de rondalles s'explicita al mateix començament de la primera d'elles: A *Guinea Equatorial* hi havia dos reis: un que vivia en el bosc i un altre que vivia a la platja. Es tracta, doncs, d'un tipus de rondalles que, fidel a aquell dualisme original que els ndowe es suposen, ens presenta una contraposició entre dos individus que manen. Algunes vegades el nom dels dos reis és *Ndjambu*, i aleshores tindrem la presència d'un *Ndjambu de la platja* i un *Ndjambu del bosc*; habitualment, però, el nom de tots dos reis és *Ugula*, i aleshores les rondalles ens presenten un *Ugula de la platja* i un *Ugula del bosc*.

Aquesta atribució de reialesa a *Ugula* (secundàriament a *Ndjambu*) no és pas estranya: ja hem vist més amunt (rondalla número 30) que el tractament narratiu que a vegades se li dona equival al d'un heroi llegendari. Si llavors havíem de pensar en una derivació llegendària cap a les rondalles del cicle de *Ndjambu*, ara podem parlar del mateix fenomen: la irrupció, a les rondalles, d'un element -una autoritat dual- que també procedeix del corpus llegendari dels ndowe i, més concretament, de la seva epopeia fundacional.

La presència de dos reis, que ara hauran d'adaptar-se, almenys d'una manera mínima, a les exigències del cicle, fa que no calgui introduir cap personatge extern en aquestes rondalles: les oposicions hi estan servides. I, efectivament, serà una oposició interna la que ocasionarà que el mateix *Ugula* o, en tot cas, un dels membres joves de la família, marxi de casa i vagi a trobar la família de l'altre *Ugula*. Allò que no ha pogut trobar a la primera família ho trobarà a la segona. Val a dir, però, que, en coherència amb aquest grup de rondalles, el personatge que assumirà el protagonisme serà un noi, un membre jove i masculí de la família del primer *Ugula*.

Aquest tipus de rondalles està format per les que tenen els números 35, 36, 37, 38, 39 i 40. Totes elles parteixen de la situació inicial i de la dissort que he descrit; i es desenvolupen d'acord amb l'esquema següent:

ESQUEMA 18

A. La situació inicial ens presenta una oposició entre dos *Ugula*: el de la platja i el del bosc. A part d'aquests dos personatges (que unes poques vegades són substituïts per dos *Ndjambu*) hi pot haver d'altres membres de la família: *Ngwakondi* i, sobretot, *Ilombe*.

Ugula, o algun altre membre de la família, comet una malifeta contra algun dels fills. O bé algun d'aquests fills troba que té una mancança. També pot ser que sigui el mateix Ugula l'objecte d'aquesta malifeta o d'aquesta mancança.

B. En qualsevol cas, la víctima d'aquesta malifeta o d'aquesta mancança marxa de la casa de la seva família i se'n va cap a un altre indret, molt sovint el bosc.

C. Aquest personatge jove que ha fugit arriba fins a la casa de l'altre Ugula. En aquesta altra família troba allò que li mancava; o bé, si ha estat víctima d'una malifeta, hi troba l'acolliment necessari per viure-hi més bé que no pas amb la seva família original.

D. Es descobreix l'autor de la malifeta inicial, que rep el càstig que es mereix pel seu comportament. O bé, si és que hi havia hagut una mancança, aquesta mancança queda satisfeta.

Insisteixo en el fet que el personatge que canvia de família és sempre un personatge jove i masculí (en un sol cas, a la rondalla número 35, es tracta de dos germans, un noi i una noia; però també en aquest cas hi ha un noi). És important remarcar-ho perquè, en definitiva, aquest noi assumeix el paper d'*Ugula*, encara que sigui d'una manera simbòlica o que no se li atribueixi aquest nom.

I és que aquest tipus de rondalles formen un conjunt que es contraposen al tipus anterior: en tots dos casos, trobem que el noi jove, que ja és prou madur per prendre les seves pròpies decisions, es troba davant d'un greu problema familiar. En tots dos casos, la decisió passa per un allunyament de casa. En el tipus $N_{(Ugula, 4)}$, aquest allunyament porta el jove cap a la independització absoluta de la seva família original; ara, en el tipus $N_{(Ugula, 5)}$, l'allunyament el portarà a integrar-se en una altra família.

Només que la família d'acolliment porta el mateix nom que la família d'origen: es tracta de dos *Ugula*, o bé de dos *Ndjambu*. Cal tenir present la importància simbòlica que té el nom per a la majoria dels pobles africans, i concretament en el cas del ndowe. La meua conclusió és que es tracta en realitat de la mateixa família.

La mateixa família, sí, però amb unes característiques de comportament diferents: si abans el protagonista era víctima d'una malifeta o bé hi trobava alguna mancança, ara podrà quedar-s'hi a viure tranquil·lament perquè es castigarà el culpable de la malifeta o bé es satisfarà la seva mancança. És clar que, per a això, caldrà passar tot un procés, en aquest cas de separació, que propiciarà un nou retrobament, ara més afortunat que no pas l'original.

D'aquesta manera, el cicle es completaria d'una manera definitiva: hem vist com *Ugula* creixia i cometia tot d'errors; després, com cercava una ajuda necessària per enfrontar-se a la seva missió; més endavant, de quina manera assolía una maduresa que li permetia portar a terme les empreses més arriscades; finalment, com aquesta maduresa el porta a tenir greus diferències amb la seva família: veiem que aquestes diferències es podien resoldre amb una separació definitiva; i ara veiem que també pot ser solament temporal: la maduresa d'*Ugula* pot fer capgirar la situació i fer que les reaccions adverses dels altres familiars es tornin favorables al nostre protagonista.

Per tant, el nostre heroi pot actuar exactament tal com ha d'actuar qualsevol jove ndowe amb dificultats familiars: marxar de casa i fundar una nova branca familiar, o bé intentar, mitjançant un nou procés de maduració, que l'opinió familiar canviï tant que sigui possible el retrobament, la reunificació. Em penso que el segon *Ugula*, el segon *Ndjambu*, representen aquesta segona possibilitat. I recordem que es tracta de possibilitats que l'altra heroïna del cicle, *Ilombe*, no es pot pas plantejar: ella no pot pas decidir perquè l'objectiu del seu procés de creixement i de maduració és el matrimoni.

Ara bé: això altera força els papers dels personatges de les narracions. Perquè, si resulta que hi ha dos *Ugula*, o bé dos *Ndjambu*, un d'ells ha de ser bo i l'altre ha de ser dolent (dintre de la lògica del cicle, és clar, que funciona bàsicament amb el recurs de les oposicions entre personatges); i el mateix passarà amb els dos *Ndjambu*, que d'aquesta manera deixaran tots dos el seu paper d'indiferència habitual. I això, lògicament, provocarà tot de canvis i de vacil·lacions. No és estrany, doncs, que, tal com heu pogut veure a l'esquema ideal, ens tornem a trobar amb un tipus de rondalles poc elaborat, amb pocs episodis comuns, i per tant amb moltes diferències entre les diverses rondalles que el formen:

* La rondalla número 35 no dóna als seus personatges cap nom estereotipat, però hi podem trobar tant la indiferència de *Ndjambu* com la dolenteria de *Ngwakondi*, la madrastra, que, mitjançant els seus poders de bruixa, aconsegueix que un dels dos protagonistes, el noi, es transformi en antílop. Els dos nois trobaran acolliment a la casa del rei del bosc, el fill de qual acabarà casat amb la noia, i serà durant el convit de noces que es descobrirà la infàmia de la bruixa i la passivitat culpable del pare. Per cert que aquest episodi es torna a relacionar amb els temps llegendaris dels ndowe, que afirmen la recerca de la sal com un dels motius de les seves migracions: *Com, al casament de la seva filla, ell havia de menjar un menjar sense sal?*

Per altra banda, i això és important de remarcar, la rondalla ha aprofitat un motiu universal de totes les literatures orals: la madrastra que aconsegueix fer fora els dos fills de la primera dona del seu marit; les peripècies d'aquests dos pel bosc; i la seva arribada final a una casa on es decidirà el seu destí. L'adaptació al cicle, però, farà que en aquesta casa del bosc trobin acolliment, consol i solució a les seves penalitats.

** La rondalla número 36 presenta una característica molt habitual en el cicle: el fet que el cap de família, ara un dels *Ugula*, faci una prohibició a la seva dona; en aquest cas, que el fill que els ha de néixer no presenti cap ferida greu quan ell torni del seu viatge. Lògicament, la prohibició implica una transgressió; i aleshores la rondalla torna a l'adaptació d'un motiu universal: el fet que el pare ordeni a un criat l'assassinat del fill; que aquest criat, compadit, li estalviï la vida; però que faci creure que ha complert aquella ordre malvada tot mullant la seva arma amb la sang d'un animal.

Després la rondalla continua amb els cànons habituals d'aquest tipus: el noi, abandonat en el bosc, trobarà acolliment a casa de l'altre *Ugula*. Però s'hi introdueix un element, la mort d'aquest segon *Ugula*, que impedeix el càstig a la malifeta inicial. I aleshores la rondalla deriva cap a una segona seqüència d'adulteri, superposada a la primera, on trobem tanmateix un detall interessant: la identificació d'un avantpassat amb un animal: *perquè el pare, quan es va morir, es va convertir en un ratolí*. Aquesta mena de bèsties, doncs, com ara aquest ratolí, o bé el ratolí de la rondalla número 27, o bé la rata de la rondalla número 32, que són capaços d'ajudar les persones mitjançant una aparició en somnis, les hem d'identificar com a avantpassats del protagonista. D'aquí ve el seu paper d'auxiliars o de donants. I recordem que aquest és també el paper que sol assumir *Ngwalezie*, un cop morta.

*** La rondalla número 37 té un dels plantejaments més senzills possibles: un dels *Ugula* troba que té una mancança, perquè necessita casar-se amb una dona, i acudeix a l'altre *Ugula*; aquest altre, després de les negociacions adients, sembla que li solucionarà el problema perquè li promet el matrimoni amb una de les seves filles. Però, quan arriba el dia del casori, troben que la noia s'ha mort. Una segona seqüència amb el mateix desenllaç fa veure a l'home que no està fet per casar-se. No hi hagut culpa per part de ningú, de manera que la rondalla no ens presenta cap càstig i tot s'acaba amb la resignació més absoluta.

**** La rondalla número 38 ens presenta un canvi important a la situació inicial que, lògicament, afectarà el desenvolupament de l'acció: els dos *Ugula* viuen junts. El problema de convivència, doncs, es plantejarà entre ells; i serà un problema important: el presumpte adulteri de l'*Ugula* solter amb la dona de l'altre. Això provocarà una situació traumàtica que acabarà, com sempre, amb la seva separació.

El solter, que és el que s'allunya, trobarà finalment una dona amb qui es casarà. I la rondalla, relativament fidel al model, preveu un nou retrobament dels dos nois; precedit, però, de la venjança del que ja estava casat, que al seu torn comet adulteri amb la dona nova del solter. La separació, ara, serà definitiva: *Des d'allà, allà és on Ugula de la selva i de la costa es van separar. Per això hi ha l'altre que viu a la selva, l'altre que viu a la costa.*

***** La rondalla número 39 desenvolupa més el fet que hi hagi dos *Ndjambu* i mira de reestructurar la genealogia del cicle: així, el primer dels dos *Ndjambu* seria el pare d'*Ilombe* i el segon seria el pare d'*Ugula*. D'aquesta manera, ara sí que serà possible establir un matrimoni entre els dos herois sense que hi hagi incest (a diferència del tipus $N_{(Ugula, 2)}$ on calia actuar perquè l'incest no es produís).

Novament, però, el recurs triat per desenvolupar la història consisteix en manllevar un motiu universal de la rondallística i adaptar-lo a les necessitats del cicle: el pare d'*Ilombe* imposa una tasca difícil a qualsevol que pretengui casar-s'hi; i solament *Ugula*, amb l'ajuda del germà d'*Ilombe*, *Etundji*, i d'una boa, aconseguirà assecar el pou d'aigua, que era l'exigència imposada per a la celebració del matrimoni.

***** La rondalla número 40, finalment, ens presenta una altra vegada *Ugula* amb la mateixa mancança: vol casar-se. L'objecte del seu desig torna a ser *Ilombe*, i novament el pare de la noia imposa una tasca difícil a qualsevol pretendent: portar-li una polsera de coure. Fins aquí, aquesta rondalla és gairebé un calc de l'anterior.

Però està més elaborada, i aquest desenvolupament més gran s'aconsegueix amb la introducció de dos altres motius universals: el fet que *Ugula* ajudi una pobra vella, que li farà de donant i d'aquesta manera es podrà casar amb *Ilombe*; i el fet que el noi pren un aspecte repugnant, cosa que aconseguix posant-se una pell plena de grans, de pus i de tota mena de porqueria: *Ilombe*, que prova de boicotejar contínuament el seu matrimoni amb *Ugula* a causa de la seva lletjor aparent, descobrirà finalment que s'ha casat amb un jove elegant i ben plantat, i acceptarà llavors el matrimoni imposat. La lliçó és la de sempre: la noia ha d'acceptar el marit que la seva família decideix; perquè, encara que no li sembli adequat, acaba descobrint que era la millor solució possible.

Les històries, doncs, són força diferents. De manera que renunciaré també ara a intentar-ne una versió ideal: seria tan general que no valdria la pena. I el fet de la duplicació de la família, exemplificada en el desdoblament del seu cap (*Ugula* o *Ndjambu*), i la necessitat d'adaptar motius externs a les característiques del cicle, provoquen continus canvis tant en les esferes d'acció de cada personatge com en la valoració moral que l'autor pretén obtenir-ne del públic. El resultat és una heterogeneïtat que s'adiu molt poc amb la cohesió necessària que es podria suposar d'un subgrup del cicle.

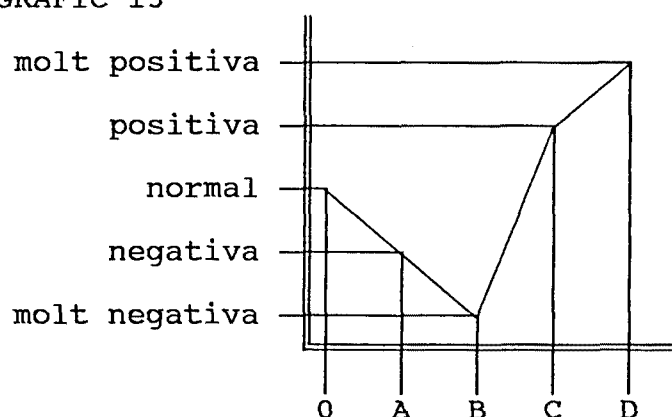
Aquestes serien les diferents esferes d'acció en què es mouen els personatges i les diferents valoracions morals possibles. Ben entès que cal situar, per a una comprensió efectiva d'aquest tipus de rondalles, cada esfera d'acció i cada valoració moral en un context concret que en cada cas pot ser diferent:

QUADRE 52

personatge	esferes d'acció	valoració moral
Ndjambu	donant auxiliar agressor referent	positiva negativa indiferent
Ngwakondi	agressor	negativa
Ilombe	heroi personatge buscat	positiva
Ugula	heroi auxiliar agressor	positiva negativa
Etundji	auxiliar	positiva

El mateix personatge d'*Ugula* no sempre és el protagonista de les rondalles. Si no ho és ell, però, el personatge que fa de protagonista assumeix les característiques que al llarg del cicle se'ns presenten com a pròpies d'*Ugula*: joventut, masculinitat, persona en procés de maduració... Aquesta seria la seva evolució:

GRÀFIC 13

Es tracta, doncs, d'un personatge que té una evolució ascendent; i, tal com es pot deduir de la gràfica, aquesta evolució és molt simple: el protagonista té un problema, i aquest problema es soluciona.

Pel que fa al grau de fidelitat de cada rondalla a l'esquema ideal que he donat al començament, el podem veure en aquest quadre:

QUADRE 53

	rond.35	rond.36	rond.37	rond.38	rond.39	rond.40
A	x	x	x	x	x	(x)
B	x	x	x	x	x	x
C	x	x	x		x	x
D	x			x		

Podria semblar que el grau d'homogeneïtat i de fixació fos elevat. Aquesta aparença es deu al fet que l'esquema ideal de partida era molt general. De fet, però, i tal com hem anat veient, aquest tipus presenta una gran heterogeneïtat, i per tant un grau de fixació molt petit, que es tradueix en unes històries força diferents entre si.

Aquesta heterogeneïtat ens ha de fer pensar en una relativa modernitat. I allò que em sembla més interessant del subgrup és que ens permet de veure de quina manera l'atracció que exerceix el cicle actua per tal d'incorporar nous tipus:

- existeix un nucli més antic que presenta les característiques essencials de cada personatge.
- es detecta un buit determinat per tal d'acabar d'arrodonir, de completar el cicle vital del personatge protagonista.
- es recorre a motius universals, externs al cicle, que puguin resoldre el buit existent.
- s'adaptin les circumstàncies d'aquestes històries externes a les exigències i característiques del cicle.

A mesura que aquesta adaptació es va consolidant, les rondalles s'aparten del model extern original, perden heterogeneïtat, guanyen cohesió, es consoliden, i responen més a les característiques pròpies del nucli més antic del cicle. En el cas d'una adaptació recent, la fidelitat al model extern original és més acusada, més evident, i l'adaptació a les característiques dels personatges més petita. Encara, però, que la incorporació al cicle hagi estat recent, el fet de prendre com a punt de partida motius universals de la rondallística fa que l'antiguitat de les històries sigui sempre força notable.

En el cas d'aquest tipus de rondalles, doncs, i pel que fa a la seva evolució diacrònica i a la seva incorporació al cicle, cal afirmar que són:

- de creació antiga
- d'incorporació al cicle tardana

Si considerem aquestes característiques d'antiguitat en la creació de les rondalles i en la seva incorporació al cicle dintre de tot el grup de rondalles d'Ugula, obtindrem:

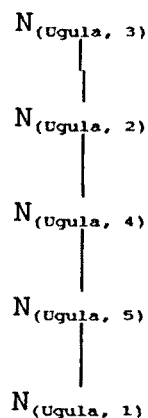
QUADRE 54

tipus	creació	incorporació
Ugula, 1	tardana	tardana
Ugula, 2	antiga	tardana
Ugula, 3	antiga	tardana
Ugula, 4	tardana	tardana
Ugula, 5	antiga	tardana

La incorporació al cicle de tot el grup és doncs, moderna. I per això, si comparem aquestes dades amb les corresponents de les rondalles d'*Ilombe* (quadre 39), veurem que el grup d'*Ilombe* representa una major antiguitat. Per això afirmo que el personatge d'*Ugula* és una rèplica del personatge d'*Ilombe*, i no pas a l'inrevés. En canvi, el fet que sigui un personatge masculí li dóna més possibilitats d'actuació i, per tant, un nombre més gran de tipus rondallístics.

Ara bé: el fet que tots els tipus de rondalles d'*Ugula* siguin d'incorporació tardana no vol pas dir que tots estiguin en el mateix nivell d'una teòrica escala evolutiva diacrònica. És evident que el personatge d'*Ugula* es perfila sobretot en uns determinats tipus de rondalles, i que en d'altres tipus solament es completen aspectes determinats del seu cicle vital. Una evolució de major a menor antiguitat seguiria aproximadament aquest esquema:

ESQUEMA 19

Igual que passava amb les rondalles d'*Ilombe*, doncs, el nucli més consolidat de tot el grup de rondalles, el més elaborat, el més cohesionat, ens presenta l'assoliment de la maduresa per part del protagonista. La resta són aportacions posteriors que han aprofitat un estereotip del personatge, que ja estava fixat prèviament.

Com a conclusions finals que convé retenir d'aquest grup de rondalles remarcaria:

- el fet que el grup de rondalles intenta abastar tot el cicle vital del protagonista, a partir d'un nucli més antic que en conforma l'estereotip.

- el fet que, per tal de presentar tots els aspectes de l'evolució del protagonista, no es dubta a adaptar-hi rondalles i motius externs, en els quals s'efectuen determinades adaptacions formals.

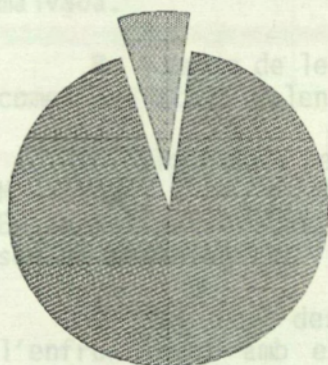
- el fet que el personatge d'*Ugula* es pugui considerar una rèplica masculina d'*Ilombe*. Les rondalles d'*Ilombe*, però, representen un nucli més antic dintre del cicle i també presenten unes possibilitats de variació menors, a causa, almenys parcialment, del caràcter femení de la protagonista.

5.- EL GRUP DE RONDALLES DE NGWAKONDI

Dintre del cicle de *Ndjambu* hi ha unes quantes rondalles en què, tot i que tenen diversos personatges, entre els quals alguns de valoració moral positiva, la història que segueix el narrador és la del personatge malvat, *Ngwakondi*. Els personatges bons hi tenen presència, però aquesta presència està subordinada a una acció més continuada per part de la bruixa de la família. Naturalment, el fet que hi tingui un paper central s'utilitza per tal d'accentuar el caràcter pervers d'aquest personatge.

Pertanyen a aquest grup solament quatre rondalles: les que porten els números 41, 42, 43 i 44. Representen, doncs, un 7'3% del total de rondalles del cicle:

GRÀFIC 14

Curiosament, es tracta del mateix número de rondalles que protagonitza *Ngwalezie*. I, igual que passava en aquest cas, un nombre d'històries tan petit s'agrupa en un sol tipus:

el tipus de rondalles $N_{(Ngwakondi, 1)}$

Aquest tipus de rondalles presenta una situació inicial que pot ser molt diversa: hi caben tots els personatges de la família de *Ndjambu* i tots els personatges externs que es puguin imaginar. Com que el caràcter dolent de la protagonista la portarà d'una manera indefectible a cometre una malifeta ben grossa, els personatges que es puguin introduir al plantejament de la rondalla esdevindran els seus oponents. Amb la sola excepció de *Ndjambu* que, habitualment, observarà una indiferència culpable.

Tot partint d'aquesta situació inicial i de la dissort que la presència de Ngwakondi provocarà, les rondalles d'aquest tipus presenten un desenvolupament narratiu senzill i poc elaborat: Ngwakondi, efectivament, és un dels personatges més definits i estereotipats del cicle. Ella encarna tota la maldat possible, dintre dels personatges interns, i és la culpable de totes les dissorts, malifetes i mancances que s'esdevenen quan apareix en una història. A més a més, es tracta de l'oponent natural de tots els personatges que mereixen una valoració positiva; i aquesta càrrega moral negativa que porta al damunt fa que en totes les històries la seva actuació acabi malament.

Aquí no serà una excepció. I les rondalles prendran habitualment aquest esquema:

ESQUEMA 20

A. Apareixen en escena tot de personatges del cicle, entre els quals Ngwakondi. També pot haver-hi personatges externs. Es dona una situació que provoca les ires de Ngwakondi per qualsevol circumstància. O bé, simplement, Ngwakondi té l'oportunitat de comportar-se d'una manera malvada.

B. A causa de les circumstàncies anteriors, Ngwakondi comet una acció dolenta.

C. Algun dels personatges es decideix a actuar contra Ngwakondi. O bé, es descobreix la seva malifeta anterior. En aquest darrer cas, el descobridor de la mala acció sol ser un medecinaire.

D. Un cop descoberta la malifeta, o realitzat l'enfrontament amb el personatge que s'havia decidit a actuar, Ngwakondi és vençuda i castigada.

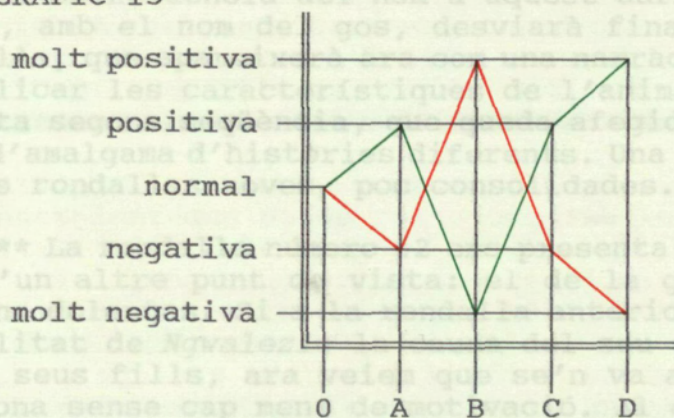
Novament ens trobem amb un esquema molt general, aplicable a gairebé totes les rondalles on apareix un personatge amb connotacions morals negatives. Els personatges dolents, a les rondalles, cometen males accions; i al final reben el càstig que es mereixen. Tornarem a parlar, doncs, de poca consolidació i de poca fixació. A més a més, les rondalles presenten molts d'altres aspectes narratius no comuns. La diversitat, doncs, serà una altra característica a remarcar.

Tot aquest grup de rondalles fa la mateixa sensació que els darrers subgrups que he presentat: el personatge ja ha aparegut prou en el cicle, la seva personalitat és prou coneguda i ha assumit un estereotip propi. Ara bé: en un moment determinat, sembla que falti desenvolupar algun aspecte concret del seu cicle vital, i aleshores s'afegeixen al cicle tots de rondalles que desenvolupen aquella mancança però que formen un grup heterogeni, gens compacte i poc elaborat.

* La rondalla número 41 parteix d'una situació inicial que coneixem. En aquest cas, la característica que miren de desenvolupar aquestes rondalles és la qualitat de bruixa de Ngwakondi: es tracta d'una qualitat que algunes rondalles ja ens havien anunciat; però ara s'accentuarà, s'exagerarà, i d'aquesta manera es fixarà d'una manera definitiva en la rondallística i en el món imaginari dels ndowe. No és estrany, doncs, que el descobridor de les malifetes de Ngwakondi sigui un metge: perquè és el tipus de personatge que, per definició, té la missió concreta de mirar de contrarestar els efectes de la bruixeria a la societat africana.

La solament la dolenteria de Ngwakondi. Una dolenteria que Ndjambu permet des del començament: "A mi no m'interessa cuidar". L'evolució del personatge protagonista, en conseqüència, serà molt senzilla: ha de cometre una dolenteria, que li complaurà, i més tard n'ha de rebre el càstig corresponent. I, en relació al seu oponent (que a cada rondalla pot ser diferent) es conforma una relació en forma de rellotge de sorra: en el mateix episodi, la situació positiva per a un implica una situació negativa per a l'altre, i viceversa: sempre més amb els ganalls.

GRÀFIC 15

Ngwakondi
personatge oposat

QUADRE 55

personatge	evolució
Ngwakondi	descendent
oponent	ascendent

L'oponent lògic de Ngwakondi, doncs, serà el metge. El marit de la dona assassinada hi recorrent, i d'aquesta manera prov. De fet, aquesta oposició radical entre dos personatges és una de les formes narratives més simples; tot i que requereix, donada la diversitat d'oponents al llarg de les diferents rondalles, una certa complexitat de personatges.

Anem ara a comentar cadascuna de les rondalles d'aquest tipus: «Gos», en llengua ndowe

* La rondalla número 41 parteix d'una situació inicial que coneixem prou bé: el fet que els fills de *Ngwalezie* després de mort de la seva mare passen a la tutela d'una *Ngwakondi* que els vol fer mal. La rondalla podria desenvolupar, a partir d'aquesta situació, tot de motius propis del cicle: La filla, que és la pateix, com sempre, l'escomesa maligna de *Ngwakondi*, podria rebre l'ajuda tant de *Ngwalezie*, des de l'altre cantó del riu, com d'*Etundji*, des de la seva mateixa banda.

Però la rondalla renuncia a aquestes possibilitats i desenvolupa solament la dolenteria de *Ngwakondi*. Una dolenteria que *Ndjambu* permet des del començament: *A mi no m'interessa cuidar aquella dona. Ella, així és la seva vida. Es comporta així. Jo, ¿què hi puc fer?* I quan, després d'haver matat la filla de *Ngwalezie*, *Ngwakondi* serà condemnada a morir ofegada en el mar, encara aprofitarà l'avinentesa del seu darrer viatge en caïc per llançar una última maledicció contra un altre dels fills odiats: *Seguiràs caminant amb el genoll. I així bordaràs. Tu ja no podràs caminar com una persona. Caminaràs sempre més amb els genolls.*

La coincidència del nom d'aquest darrer fill de *Ngwalezie*, *Mbwa*⁸², amb el nom del gos, desviarà finalment l'atenció de la rondalla, que apareixerà ara com una narració etiològica que mira d'explicar les característiques de l'animal. Però això passa en aquesta segona seqüència, que queda afegida a la primera com una mena d'amalgama d'històries diferents. Una tècnica característica de les rondalles noves, poc consolidades.

** La rondalla número 42 ens presenta la maldat de *Ngwakondi* des d'un altre punt de vista: el de la gratuïtat de les seves accions dolentes. Si a la rondalla anterior era la gelosia de la fertilitat de *Ngwalezie* la causa del seu odi envers la coesposa i els seus fills, ara veiem que se'n va al poble veí i hi mata una dona sense cap mena de motivació. Al contrari: aquella dona l'havia acollida amb amabilitat i amb una interpretació generosa de les lleis tradicionals de l'hospitalitat.

La gratuïtat de les accions dolentes és una característica de les bruixes i bruixots; que, al capdavant, han assumit la missió de sembrar el mal, i que són bàsicament éssers associats. Per això la rondalla s'entreté a explicar-nos el procediment que *Ngwakondi* utilitza per matar la dona: l'assassinat per enverinament, que és el procediment que es sol atribuir a la bruixeria. En canvi, no busca una raó per a aquesta conducta: el fet que *Ngwakondi* sigui una bruixa ja ho explica tot.

L'oponent lògic de *Ngwakondi*, doncs, serà el medecinaire. El marit de la dona assassinada hi recorrerà, i d'aquesta manera provarà de portar a terme la seva venjança. Però la rondalla conté també un advertiment: aquest marit utilitza els poders del medecinaire d'una manera precipitada, obsessiva, poc reposada; i solament aconsegueix el seu objectiu d'una manera parcial.

⁸² «Gos», en llengua ndowe

*** En la mateixa línia, la rondalla número 43 parteix d'una maldat inicial de *Ngwakondi* que ens és presentada d'una manera general, sense explicar una malifeta concreta. S'hi introdueix un personatge nou, la tortuga, que és un personatge extern al cicle però molt habitual en la literatura oral ndowe, on assumeix l'estereotip del *deceptor*⁸³. La introducció d'aquest personatge, que seria sorprenent en el cos central del cicle, es pot explicar en aquest grup perifèric de rondalles com una recerca d'originalitat que troba solució amb un recurs poc rigorós, poc coherent.

Tanmateix, la presència de la tortuga, que sempre acaba triomfant a totes les rondalles on apareix, implica la necessitat de determinades adaptacions: la seva astúcia provocarà que sigui el propi *Ndjambu* qui mati la seva dona *Ngwakondi*. És un episodi que reflecteix una vacil·lació de papers que ens torna a fer veure el caràcter poc fixat d'aquestes rondalles. Finalment, l'enfrontament entre *Ngwakondi* i la tortuga obliga a la bruixa a un reconeixement de la importància de les qualitats del seu oponent; i alhora li fa confessar la seva condició de bruixa d'una manera que no admet més interpretacions: *Tu no pots amb mi a la nit. Normalment, quan arriba la nit tu no pots amb mi, però de dia sí.* Heus ací els bruixots: aquells que obren els ulls a la nit, els que hi veuen en la nit, els senyors de la nit que utilitzen els seus poders d'una manera antisocial.

**** La rondalla número 44 comença amb una seqüència intranscendent que no es relaciona amb la resta de la narració: una altra mostra de la poca cohesió de les rondalles d'aquest tipus. La segona seqüència, que és la central, s'inicia amb una malifeta igualment gratuïta per part de *Ngwakondi*, que pega una altra dona. Ara, però, *Ngwalezie* segueix viva; i, fidel al seu paper, en aquesta situació li toca el rebre a ella: tothom es pensa que ha estat ella la que ha pegat l'altra dona, i els parents de l'ofesa en prenen venjança i la maten.

Quan es descobreix la veritat, l'intent de venjança de la família ofesa es complica amb tot d'episodis entrecreuats que el narrador presenta d'una manera molt desordenada i poc lògica. Hi trobem, però, un altre dels elements característics d'aquesta situació: la baralla entre bruixes: una baralla èpica que es saldarà amb lesions importants i amb la desfeta final de la malvada *Ngwakondi*.

La intervenció de molts personatges podria complicar les esferes d'acció i la valoració moral que l'autor pretén obtenir del públic. Pel que fa als personatges interns del cicle, però, aquestes rondalles són força fidels als estereotips:

⁸³ Segueixo la nomenclatura de Denise Paulme a *La mère dévorante*, on s'entén per *deceptor* aquell personatge rondallístic, normalment un animal, que encarna alhora les qualitats d'intel·ligència, astúcia i murrieria, i que utilitza sempre aquestes qualitats en benefici propi

QUADRE 56

personatge	esferes d'acció	valoració moral
Ndjambu	auxiliar agressor referent	indiferent
Ngwalezie	heroi referent	positiva
Ngwakondi	agressor	negativa
Etundji	referent	positiva

Hi trobem, tal com és habitual, la vacil·lació entorn del personatge de *Ndjambu*, que tant pot fer d'auxiliar, com d'agressor, com romandre passiu. El paper clar, definit, unidireccional, el té *Ngwakondi*. Mentre que, precisament per això, el paper d'heroi és el que queda més difuminat a totes quatre rondalles.

Les grans diferències que hi ha entre les rondalles m'impedeixen novament d'intentar-ne una versió ideal que fos suficientment vàlida com a reflex de totes quatre històries. Tanmateix, el nivell de fixació sembla elevat:

QUADRE 57

	rond.41	rond.42	rond.43	rond.44
A	x	x	x	x
B	x	x	(x)	x
C	x	x	x	x
D	x	x	x	x

Tanmateix, aquesta fidelitat a l'esquema inicial, molt general, no significa pas un grau de cohesió important. Al contrari, ja hem anat veient al llarg de l'explicació tot d'indicis que ens fan pensar en una modernitat de les rondalles, i per tant de la seva incorporació al cicle, que encara es fa més evident si pensem que ni tan sols es recorre a motius universals per a una adaptació posterior. Per tant, pel que fa a l'evolució diacrònica d'aquestes rondalles i a la seva incorporació al cicle, cal dir que són:

- de creació moderna
- d'incorporació al cicle tardana

6.- EL GRUP DE RONDALLES D'ETUNDJI

Etundji és un altre dels personatges que apareixen en el cos central de les rondalles del cicle de *Ndjambu*, a les rondalles més antigues. El seu caràcter de medecinaire el porta a assumir sempre un paper secundari d'auxiliar del protagonista: ell és el que, en un moment determinat, pot ajudar a resoldre un problema gràcies a la seva preparació i als seus poders. I d'aquest caràcter auxiliar se'n beneficien sobretot els dos personatges principals del cicle, *Ilombe* i *Ugula*. Per això, la seva conducta mereix en totes les ocasions una valoració moral positiva.

Però a la societat ndowe el medecinaire és un personatge molt important, imprescindible per a la bona marxa dels afers socials i personals. El medecinaire lluita contra la malaltia i lluita contra la bruixeria, que provoca una altra forma de malaltia. Sense la seva presència, la possibilitat de guariment seria impensable en moltes ocasions. Ell és respectat i admirat; i també és temut, perquè pot orientar el seu poder i la seva acció envers un objectiu no desitjat.

La valoració positiva de la seva conducta implica una genealogia específica: ha de ser fill de *Ngwalezie*, perquè els fills s'assemblen als seus pares; i perquè no es pot pensar que el fill d'un bruixot o d'una bruixa sigui afaïçonat pels seus pares en un sentit absolutament contrari a si mateixos. Per tant, és germà d'*Ilombe* i d'*Ugula* i un altre dels protagonistes joves del cicle. Ara bé: entre els seus germans i *Etundji* hi ha una gran distància, perquè el seu poder i el seu coneixement són molt superiors.

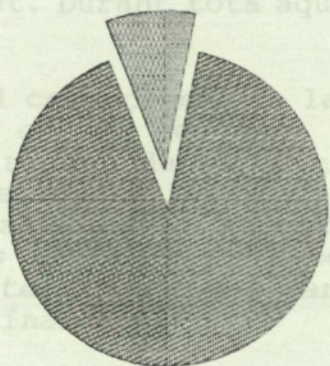
Tot i així, la seva aportació al cicle és discreta: fins ara hem vist que una sola vegada s'oposa al seu pare *Ndjambu* (rondalla número 13) i dues vegades al seu germà *Ugula* (rondalles números 25 i 31); mentre que encara no ha establert cap oposició ni envers *Ngwakondi*, ni envers *Ilombe*, ni envers cap personatge extern. Les oposicions són el nucli central de les narracions, i per això pertoquen més aviat als protagonistes i no pas a personatges secundaris que es limiten a ajudar a solucionar un problema determinat i després desapareixen. El paper d'*Etundji* podria ser important, però resulta molt menys lluït d'allò que caldria esperar d'un membre del tronc familiar central del cicle.

No és estrany, doncs, que, donada aquesta situació de marginalitat (que no es repeteix amb cap altre personatge del cicle, tret de *Totiya*, que no forma part de la família, i que contrasta amb la importància real de la figura del medecinaire a la societat), s'hagin volgut incorporar al cicle tota una colla d'històries que ens el presenten com a protagonista.

Naturalment, i tal com ja hem vist que s'esdevé en aquests casos, es tractarà d'aportacions perifèriques i modernes, tendents solament a omplir un buit, allò que, des de la mentalitat ndowe, es pot considerar com una mancança. I les rondalles que podem esperar d'aquest procés seran, almenys en el moment actual, poc cohesionades, poc elaborades, força diferents entre si i respecte de les característiques habituals del cicle, i sovint de procedència externa.

Corresponen a aquest grup les rondalles números 45, 46, 47, 48 i 49, que representen un 9'1% del total:

GRÀFIC 16

En elles trobarem el nostre protagonista enfrontat per primera vegada amb la bruixa *Ngwakondi* (rondalla número 46) i amb diversos personatges externs (rondalles números 45, 47, 48 i 49). Mai, però, no s'enfrontarà a *Ilombe*; que, dintre del cicle, assumeix la valoració moral més positiva possible.

Malgrat que aquest grup presenta un nombre de rondalles molt reduït, l'he dividit en dos tipus. El primer d'ells representaria la màxima manca de cohesió, l'elaboració més petita, les diferències més grosses, la modernitat més evident cap a aquesta força d'atracció que és el cicle de *Nđjambu*; el segon parteix d'històries externes ben consolidades; i per tant presenta un grau de cohesió i d'elaboració molt elevat, malgrat que la seva incorporació tardana li fa guardar encara molta fidelitat als models externs originals.

En tant que protagonista d'aquestes rondalles, veurem un *Etundji* diferent en tots dos subgrups: deixar la seva presència esporàdica i accidental també el portarà a mostrar-se amb una personalitat propera a la dels medecinaires ndowe ordinaris: i al costat de l'estimació que li professaran els seus parents positius, trobarem un *Etundji* temut i temible, capaç d'utilitzar el seu poder i el seu coneixement en la consecució dels seus objectius personals i en el càstig implacable d'aquells que gosen posar en dubte la seva capacitat o la bondat de la seva manera d'actuar.

el tipus de rondalles N_(Etundji, 1)

Corresponen a aquest primer tipus les rondalles números 45, 46, 47 i 48, que passo a comentar:

* La rondalla número 45 ens presenta el cas d'un poble de gent dolenta. Els veïns del poble del costat, farts de la seva dolenteria, calen foc al poble, tots els habitants del qual moren cremats. De les flames, però, salta l'os del genoll del bruixot, que aconseguirà escapolir-se i anar a fer les seves bruixeries en un altre poble llunyà. La situació inicial, doncs, desequilibrada, ha estat redreçada; i ara la dissort es trasllada a un altre indret. Durant tota aquesta primera seqüència, *Etundji* no intervé.

I tampoc al començament de la segona, marcada per l'èxit que el bruixot té en el seu nou lloc d'actuació: tothom va a participar de la seva dansa, fins i tot els parents del nostre heroi, que assabenten *Etundji* de la situació. La saviesa d'*Etundji* contrasta amb un aspecte físic ben poc atractiu: *En el poble dels bons hi havia un home molt baixet, malaltís, sense bona salut, rústec i de totes característiques fastigoses, però veritable endevinaire.*

Serà aquest endevinaire, el nostre *Etundji*, qui posarà fi a les actuacions del bruixot vingut de fora: ell descobrirà, amb un simbolisme clar que es refereix a *aquells que hi veuen en la nit*, que la gent no s'adona del caràcter del bruixot perquè aquest els posa un líquid als ulls que els impedeix veure la realitat; i *Etundji* podrà estalviar-se l'efecte d'aquest líquid col·locant-se dues *cuques de llum* damunt dels ulls. Finalment, la gent hi veurà clar i el bruixot haurà de fugir.

La rondalla, doncs, consisteix en l'acumulació de dues històries que podrien funcionar separades; i en la primera d'elles ni tan sols apareix la figura d'*Etundji* per a res. Igualment, i donat que el bruixot acaba fugint tant del primer poble on actua com del segon, es podria afegir una tercera seqüència equivalent, i una quarta... La història d'*Etundji* seria solament una de les possibles seqüències a considerar.

** La rondalla número 46 també presenta aquesta característica d'històries que s'acumulen amb una interrelació mínima: els dos fills de *Ngwakondi* roben a *Etundji* bona part dels peixos que ha pescat. Naturalment, la reacció de *Ndjambu*, indiferent com sempre, deixa *Etundji* i *Ngwalezie* en una indefensió absoluta. El paper d'*Etundji* recorda, de moment, el que d'altres vegades assumeix *Ilombe*.

Només que ara, davant de la necessitat de superar la branca negativa de la família, *Etundji* acudirà a un metge; però no hi va només perquè li solucioni el problema, sinó per esdevenir ell mateix un metge:

Etundji es va quedar allà. Va començar a aprendre ja a preparar les fulles. El medecinaire li va ensenyar com ha de curar les persones, fins que li va demostrar el secret de poder-se imaginar alguna cosa força. *Etundji* ja anava ja endevinant, endevinant, endevinant, fins que va arribar a ser un bon medecinaire. La rondalla ens explica, doncs, el procés d'iniciació que segueix *Etundji*, i que va des del coneixement empíric de determinades herbes remeieres fins a un coneixement aprofundit de tècniques que desenvolupen un poder.

I serà ell mateix, amb el seu poder, qui restablirà l'ordre just a la seva família: s'enfrontarà als fills de *Ngwakondi*; al seu pare *Ndjambu* (tal com fa *Ugula* en algunes rondalles), a qui matarà; i a *Ngwakondi*, en una baralla plena de transformacions per part de tots dos personatges. Ara bé: una vegada que haurà dominat la família amb els seus poders, la rondalla acumularà una altra història, relativament incomprensible: i és que *Etundji* s'enfrontarà aleshores, sense raó aparent, al medecinaire que l'ha iniciat; i, malgrat les seves protestes, amb una crueltat gratuïta evident, el deixarà sense cap dels seus poders.

Aquesta darrera seqüència arrodoneix el personatge, que d'aquesta manera esdevé un medecinaire de veritat: el seu poder és gran, i d'ara endavant l'utilitzarà no solament per guarir les malalties de la gent, sinó també per anorrear qualsevol personatge que li faci nosa, que se li oposi o que no reaccionï davant d'ell d'una manera prou adequada. El final de la rondalla ens presenta *Etundji* vivint tranquil·lament amb la seva mare *Ngwalezie*; i posteriorment, en un altre salt endavant en la vida del personatge, insta-lat com a medecinaire en un altre poble.

*** La rondalla número 47 desenvolupa més aquest aspecte terrible de la figura del medecinaire, que *Etundji* assumeix: veiem que anuncia la seva arribada en un poble llunyà a través d'una carta a un amic. Aquest anunci crea moltes expectatives entre la gent d'aquell indret: *Aquí també es troben uns senyors que estan malalts, i fa falta curar-los; o d'altres que es troben de salut minvada, per veure si Etundji els pot endevinar alguna cosa de la seva vida i fer-los cura.* L'arribada d'*Etundji*, malgrat aquestes expectatives creades, es va retardant i retardant; i algú es comença a cansar de la poca serietat del medecinaire.

Quan *Etundji*, finalment, arriba al poble, es troba amb l'oposició d'aquest individu, a qui mata sense escrúpols. I la rondalla s'allarga en explicacions que augmenten aquest caràcter capriciós del protagonista, que guareix els malalts o els mata segons les simpaties que li desperten. S'acaba amb un paralelisme de la rondalla anterior: un dels seus oponents aconseguirà matar-lo i es queda ell mateix com a nou medecinaire; de la mateixa manera que *Etundji* havia quedat com a medecinaire després de fastiguejar el medecinaire anterior, el que l'havia iniciat en els seus secrets.

La superposició d'històries diferents, doncs, es va configurant com la tècnica utilitzada en la creació d'aquest tipus de rondalles.

**** La rondalla número 48, en canvi, ens retorna *Etundji* en el seu paper d'auxiliar d'un dels membres de la família, almenys al començament: *Ndjambu* se'n va de viatge a un lloc on la gent el van rebre com a rei. Però aquell indret és ple de bruixots, que miren de fer-li menjar carn humana. *Etundji*, des del seu poble estant, endevina el que està passant i aconseguix advertir-lo a temps. Aleshores comencen a afegir-se a la rondalla d'altres intervencions: la tortuga, per exemple, vol actuar contra *Ndjambu*, perquè afirma que *Jo sóc com el cap de tots els animals*, mentre que l'antílop s'oposa a la seva voluntat tot recordant-li que *Aquell, és ben simple: és el rei de tots*.

Si bé el caràcter reial de *Ndjambu* queda palesat, la sensació de la rondalla és novament la d'una acumulació d'històries diferents: *Etundji* arriba, adverteix el seu pare, aquest no li fa cas i mor, el fill en pren venjança, i, finalment, una noia es venja d'*Etundji*. El resultat, doncs, d'aquesta acumulació d'històries, torna a ser la mort d'*Etundji*. I convé recordar que la mort del protagonista és un final gens habitual a la rondallística universal.

Tot plegat s'adiu força amb les característiques d'aquest grup de rondalles: el seu origen és la necessitat d'omplir un buit dins del cicle i presentar-nos *Etundji* en un paper més lluit i com un medecinaire autèntic. La formació d'aquestes rondalles consisteix en una acumulació poc consistent d'històries diferents, amb aquell denominador comú que els dona la necessitat de desenvolupar la figura d'*Etundji*. El resultat és una colla de rondalles ben diferents entre si. Tan diferents, que és l'únic tipus de rondalles on no he estat capaç d'arribar a un esquema ideal. Aquest que ara donaré no representa cap de les rondalles sencera, sinó que es tracta d'un episodi que apareix en totes quatre rondalles enmig d'altres episodis que són diferents en cada cas:

ESQUEMA 21

A. El medecinaire *Etundji* es troba amb l'oposició d'alguna altra persona, que moltes vegades és una bruixa o un bruixot que ha fet ús dels seus poders supranaturals d'una manera antisocial.

B. *Etundji* també té poders supranaturals, o bé actua de tal manera que els aconseguix. I, amb aquests poders, s'enfronta al seu oponent.

C. *Etundji* venç el seu oponent.

L'esquema és molt general i poc elaborat. Però, a més a més, reflecteix solament una de les històries o seqüències diverses de què es compona cada rondalla. I així, per exemple, si bé aquest esquema ens presentaria una evolució ascendent del personatge, en el conjunt dels episodis pot ser que *Etundji* acabi vençut o mort:

quadre 58

	evolució
rondalla 45	ascendent
rondalla 46	ascendent
rondalla 47	descendent
rondalla 48	descendent

Aquestes evolucions representen el resultat final de la rondalla. De fet, però, com que cada una d'elles conté diversos episodis o seqüències, l'evolució del personatge presenta nombrosos alts i baixos al llarg de cada narració. Igualment, les seves esferes d'acció poden canviar i, per tant, també canviarà la valoració moral que l'auditori considerarà en cada ocasió:

QUADRE 59

personatge	esferes d'acció	valoració moral
Ndjambu	referent personatge buscat	indiferent positiva
Ngwalezie	referent	positiva
Ngwakondi	agressor	negativa
Etundji	heroi auxiliar agressor	positiva negativa

Es tracta de vacil·lacions degudes a la poca fixació de les històries i a la poca fidelitat als estereotips propis del cicle. El mateix *Etundji*, que a la part nuclear del cicle només es presenta en el paper d'auxiliar i la conducta del qual rep una valoració moral exclusivament positiva, ara el podem trobar en el paper d'agressor: perquè un metge també és capaç d'actuar d'una manera negativa per tal de fer respectar la seva situació de privilegi. Com sempre, la introducció de nous elements provoca en les rondalles canvis i adaptacions.

El personatge d'*Etundji*, doncs, es va completant. Les rondalles que aporten aquests nous elements del personatge, però, actuen per acumulació d'episodis i seqüències. El resultat són unes narracions poc elaborades, poc cohesionades, poc consistents, poc fixades, poc fidels al cos central del cicle i als diversos estereotips, i poc consolidades.

Pel que fa a la seva evolució diacrònica i a la seva incorporació al cicle, doncs, hem d'afirmar que es tracta de narracions:

- de creació tardana
- d'incorporació al cicle igualment tardana

el tipus de rondalles N_(Etundji, 2)

Dintre d'aquest tipus o subgrup, hi considero únicament una rondalla: la número 49. És probable que dintre de l'àrea ndowe s'expliquin més versions d'aquesta rondalla, perquè té unes característiques diferents a les altres d'*Etundji*; però el fet és que a mi només m'han explicat aquesta al llarg de les meves campanyes de recollida de material.

La situació inicial ens presenta el nostre heroi, *Etundji*, amb un problema personal: una mancança. Ell creu que això de ser medecinaire és poc productiu, que ja està bé de viure a costa dels altres, que ja n'hi ha prou de menjar allò que la seva família li dona, i que també ell hauria de sortir a caçar per tal de procurar-se el menjar per a ell i per a la seva família. Potser passa que *Etundji* voldria ser un home normal i actuar amb normalitat; o potser és que vol actuar com *Ugula* i assolir allò que el seu germà ja ha aconseguit al llarg del cicle: la independència de la seva família.

Sigui com sigui, aquest tipus de rondalles ens presenta el mateix que fan tots els tipus perifèrics: a partir d'un personatge que ja ha rebut un estereotip determinat en el cos central del cicle, provar de completar-ne les característiques i el cicle vital. Ja hem anat veient que *Etundji* és un medecinaire; i el seu estereotip s'ha completat amb totes les característiques que té un *nganga*, un medecinaire, a la societat ndowe. Ara es tractaria d'esbrinar si això el col·loca en una situació de superioritat o bé de dependència respecte de la resta de les persones que formen part de la seva societat.

La dissort introduïda a la situació inicial, doncs, equival -com en els altres casos- al plantejament del buit existent. I la rondalla desenvolupa la seva acció tot introduint un altre element: *Etundji* trobarà un poble d'animals, l'objecte de la caça, i la narració es centrarà en explicar allò que passa entre el nostre protagonista i els animals del poble; o, per ser més exacte, entre el nostre protagonista i aquell animal que, al llarg dels diversos dies que duren els esdeveniments, s'ocuparà de la cuina d'aquell poble. L'existència d'un poble d'animals ja és significativa; i, en aquest context, l'acció es desenvolupa segons aquest esquema:

A¹. Etundji troba que ell també hauria de sortir a caçar en lloc de dependre de la seva família o dels malalts que guareix. Surt al bosc i arriba al poble dels animals.

B¹. Hi troba l'antílop, que està cuinant per a tot el poble mentre els altres són a caçar. Li demana menjar i, com que l'antílop s'hi nega, es barallen.

C¹. Etundji mata l'antílop, menja tot el que vol i torna a casa.

A². L'endemà, Etundji vol tornar a sortir a caçar, com fa tothom. Surt al bosc i arriba al poble dels animals.

B². Hi troba el lleopard, que està cuinant per a tot el poble. Li demana menjar i, com que el lleopard s'hi nega, es barallen.

C². Etundji mata el lleopard, menja tot el que vol i torna a casa.

A³. Etundji vol tornar a sortir a caçar, com fa tothom. Surt al bosc i arriba al poble dels animals.

B³. Hi troba l'elefant, que està cuinant per a tot el poble. Li demana menjar i, com que l'elefant s'hi nega, es barallen.

C³. Etundji mata l'elefant, menja tot el que vol i torna a casa.

A⁴. Etundji vol tornar a sortir a caçar, com fa tothom. Surt al bosc i arriba al poble dels animals.

B⁴. Aquesta vegada s'ha quedat a cuinar la tortuga, però resta amagada. Etundji es posa a menjar sense adonar-se'n.

C⁴. La tortuga ataca Etundji per darrera, l'estaborneix i el fa presoner. Quan arriben tots els altres animals, celebren la captura de l'home que es dedicava a matar els seus companys.

A⁵. Tots els animals decideixen matar Etundji.

B⁵. Etundji els explica que, per fer un bon cuinat amb ell, han de portar-li un bidó d'aigua calenta i mirar-lo fixament als ulls. La tortuga els adverteix que pot ser una trampa i se n'aparta, però els altres animals no li fan cas.

C⁵. Etundji els llança l'aigua als ulls i, com que queden encegats, els mata. Només se n'escapa la tortuga, que fuig. Etundji torna a casa amb tots els animals.

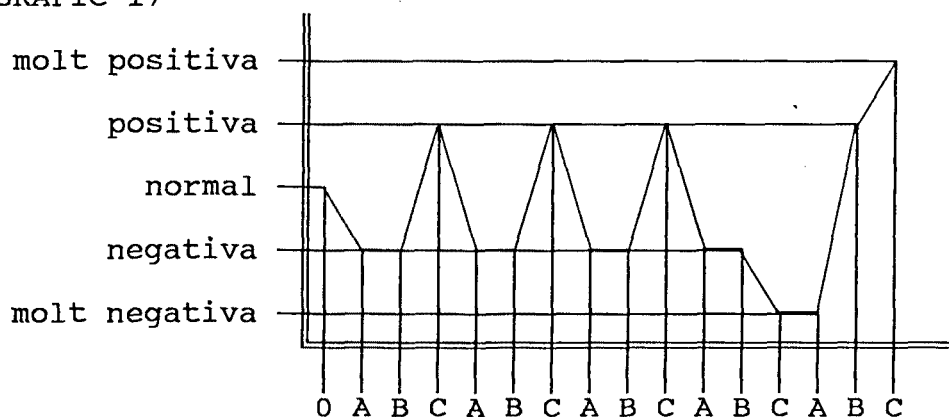
L'estructura de la rondalla, doncs, és ben senzilla: *Etundji* es va enfrontant a diversos animals, i la seqüència ABC es podria repetir indefinidament: bastaria anar-hi afegint d'altres animals. Només al final la tortuga, que és l'animal *deceptor* a la literatura oral ndowe, que encarna l'astúcia i la intel·ligència, és capaç d'enfrontar-se amb èxit al nostre heroi; aquest, però, acaba essent més astut que no pas ella, que no pot convèncer els altres animals mentre que *Etundji* sí que els convenç i els guanya.

La rondalla, de tota manera, no ens presenta pas uns animals qualssevol davant d'*Etundji*. Ens presenta solament aquells animals que, dintre de la literatura oral ndowe, reben un estereotip clar i positiu:

- l'antílop, que hi encarna la lleugeresa, la rapidesa.
- el lleopard, que hi encarna la força, l'agressivitat.
- l'elefant, que hi encarna la potència corporal.
- la tortuga, que hi encarna l'astúcia.

I, davant d'això, el nostre heroi se'n surt sempre amb facilitat; tret del cas de la tortuga, a la qual venç després de força dificultats. Es tracta, mentre *Etundji* s'enfronta als primers animals, d'una evolució en forma d'espiral: mancaçamillorament; després, quan s'enfronta a la tortuga, té un moment descendent; i finalment, quan pot enganyar tots els animals i matar-los, l'evolució passa a ser ascendent. Tot plegat es pot exemplificar amb aquest gràfic:

GRÀFIC 17

Aquesta oposició *Etundji* / animals, per tant, dóna lloc a una evolució del personatge en forma d'espiral; de la mateixa manera que l'oposició *Ilombe* / *Ngwakondi* donava lloc a una evolució en forma de mirall (gràfic 6); o bé de la mateixa manera que l'oposició *Ilombe*, *Ugula* / personatge extern donava lloc a una evolució en forma de rellotge de sorra (gràfic 10). La riquesa de situacions i d'evolucions al llarg del cicle és molt completa i abasta totes les possibilitats.

A part de prendre com a base una situació inicial i una dissort peculiars, cosa que defineix un tipus de rondalles, aquesta que estem estudiant té una altra característica important: parteix d'una rondalla externa al cicle, perfectament consolidada, a la qual s'han introduït determinats elements del cicle de *Ndjambu*. Concretament, la rondalla d'origen podria ser *L'astúcia de la tortuga i l'astúcia de l'home*⁸⁴ o qualsevol altra d'equivalent:

La història que explica aquesta rondalla, inclosa en el cicle dels animals, és exactament la mateixa; només que el protagonista no pot ser *Etundji* sinó un noi qualsevol. L'heroi d'aquesta altra rondalla va matant també els animals que troba com a cuiners i només la tortuga, amb la seva astúcia, acaba fent-lo presoner:

Aleshores el noi també va demostrar una astúcia refinada. Els va dir: «Abans que em mateu us he de dir de quina manera us podeu convertir en homes blancs». Als animals els va interessar molt aquesta qüestió, atrets per la possibilitat de ser homes i blancs. El noi va continuar: «Heu de fer un forat ben gros i clavar-hi al fons moltes llances amb les puntes cap a amunt; després heu de saltar a dintre amb els ulls tancats, i en arribar al terra ja sereu homes blancs. Només continuarà essent un animal aquell que hi arribi l'últim».

Els animals es van creure allò que el noi deia: van preparar el forat, hi van col·locar les llances i es van dirigir a la mort. El noi va tornar al seu poble i va cridar tota la gent. Van anar tots plegats cap al poble dels animals, els van recollir del fons del forat i se'ls van endur per menjar-se'ls. La seva ambició els havia fet cavar la seva pròpia mort.

Tan sols llegir l'esquema, o la rondalla, ja ens podíem adonar que es tracta d'una història coherent i cohesionada, ben establerta, ben elaborada. Ara ja en sabem la raó: procedeix d'una altra rondalla del cicle dels animals, que també està ben establerta i ben elaborada; i si llegiu totes dues rondalles veureu que les adaptacions que s'hi han fet per incorporar-la al cicle de *Ndjambu* han estat mínimes: pràcticament ha bastat el fet de donar al noi el nom d'*Etundji* i de situar-ne el context al començament de la història. La resta ha quedat pràcticament igual, amb les diferències lògiques que sempre hi ha entre dues versions. També cal tenir present que la rondalla pertanyent al cicle me la va explicar *Eliseo Bokamba Belika* el 3 de març de 1987; mentre que la rondalla d'animals original me l'havia explicada *Rogelio Cristian Dikabo* el 21 de gener del mateix any.

⁸⁴ Jacint Creus, *Cuentos de los ndowe de Guinea Ecuatorial*, rondalla número 67

Amb una diferència d'un mes i mig, doncs, un informador va preferir explicar-me la rondalla original mentre que l'altre ja me l'explicava adaptada al cicle de *Ndjambu*. En un mateix moment i en un mateix indret, doncs, conviuen totes dues versions. Això vol dir que aquesta incorporació, feta sobre una base externa amb molt pocs canvis, és recent; mentre que la rondalla original, ben elaborada, ben consolidada, ben coherent, la podem considerar com a força antiga.

Pel que fa a l'evolució diacrònica d'aquest tipus de rondalla i la seva incorporació al cicle, hem de dir que es tracta d'una rondalla:

- de creació antiga
- d'incorporació tardana

De fet, només surten a la rondalla dos personatges del cicle, i encara un d'ells es mou solament en l'esfera d'acció del referent:

QUADRE 60

personatge	esferes d'acció	valoració moral
Ndjambu	referent	indiferent
Etundji	heroi	positiva

La figura d'*Etundji* hi queda més ben fixada, sense les vacil·lacions del tipus anterior, a la banda de la valoració moral positiva i en l'esfera d'acció de l'heroi. És un tipus, doncs, que ens presenta un *Etundji* més acostat a les seves característiques del cos central del cicle.

Però la pretensió de totes aquestes rondalles perifèriques és de completar el personatge. Aquí es tractava de veure si *Etundji* era capaç d'actuar a un nivell similar al de qualsevol altre home, qualsevol altre caçador; si es tractava, en definitiva, d'un personatge equivalent al seu germà *Ugula*. I la resposta és clarament positiva: no solament es tracta d'un bon caçador, sinó d'un caçador excel·lent. El propi *Ndjambu* reconeix la seva categoria, al final de la història, amb una frase similar a la que utilitzava per reconèixer el valor d'*Ugula*: *Escolta, noi: tu ets terrible!*

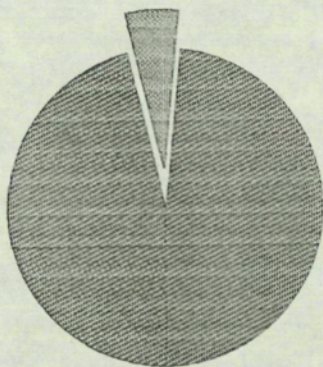
Però, de fet, la rondalla arrodoneix el personatge dintre del seu paper de medecinaire, i no pas en un paper de caçador que li fóra estrany: efectivament, no és pas que *Etundji* caci molts animals, sinó que els aconsegueix tots. D'aquesta manera el personatge es configura com a senyor dels animals, i ja hem vist que aquests tenen una simbologia molt concreta en el món imaginari dels ndowe. *Etundji*, com a medecinaire, també hi veu en la nit; domina el món espiritual, i per tant és senyor dels animals; d'una manera més genèrica podem dir que *Etundji* se'ns presenta com a senyor del bosc i dels seus habitants.

7.- EL GRUP DE RONDALLES DEL NOI TRANSVESTIT

El darrer grup de rondalles que es forma dintre del cicle presenta una característica diferencial important: el protagonista de les rondalles és un personatge vague, que no podem identificar fàcilment amb cap dels personatges estereotipats del cicle a causa de la seva ambigüitat sexual: es tracta d'un noi que acabarà esdevenint noia i casant-se amb un altre noi.

Corresponen a aquest grup les rondalles números 50, 51 i 52, que representen un 5'5% del total:

GRÀFIC 18

Un nombre tan reduït de rondalles conforma, a la seva vegada, un sol tipus:

el tipus de rondalles $N_{(\text{el noi transvestit})}$

La situació inicial de les rondalles ens presenta una família aparentment normal, un matrimoni amb un o diversos fills i/o filles. Un dels fills barons de la família, però, és un noi atractiu i bonic; tant, que el vesteixen com una noia. Al cap d'un temps, i de tant veure'l així, tota la gent es pensa que es tracta realment d'una noia, i per tant comença a tenir pretendents que volen casar-s'hi.

A partir d'aquesta situació inicial i d'aquesta dissort, les històries que expliquen les rondalles es desenvolupen segons l'esquema següent:

A. Un matrimoni té un fill molt bonic; ho és tant que decideixen vestir-lo de noia o bé afavorir d'alguna manera que tingui un aspecte femení.

B. Passa el temps, el noi/a creix i comença a tenir pretendents que volen casar-s'hi. El pare, finalment, accepta per al seu fill/a el matrimoni amb un jove d'un altre poble.

C. El noi/a i el seu marit passen a viure junts a la casa d'aquesta darrer; però a causa d'una de les clàusules matrimonials o bé per voluntat del noi/a, el seu matrimoni no es consuma. Hi ha gent del poble del marit que comença a sospitar que en realitat es tracta d'un noi.

D. Finalment, i donades les parleries que corren pel poble, s'estableix un dia en què totes les dones hauran de banyar-se nues davant de tothom; el mateix dia, aquell matrimoni s'haurà de consumir.

E. El noi/a no sap què fer perquè no es descobreixi la veritat. Atabalat, fuig al bosc; allà troba una vella a qui explica el seu cas.

F. La vella, que té uns poders especials, converteix el noi/a en una noia autèntica.

G. La noia torna al poble del seu marit. El dia assenyalat es banya nua davant de tothom i es demostra la seva condició femenina.

H. La noia i el seu marit comencen una vida matrimonial plena, en la qual seran feliços.

Donada la prohibició absoluta de l'homosexualitat institucionalitzada en una societat com és la ndowe, on la finalitat del matrimoni és la titularitat dels fills, cal entendre que les rondalles comencen per la transgressió d'una prohibició que no cal explicitar perquè l'auditori ja la coneix: que el noi es vesteixi com una noia; i, encara més, que el seu pare li comprometi el casament amb un altre noi. El pare (o bé la mare) actua, en aquest context, com a agressor; i la seva malifeta requerirà una solució complicada que només una medecinaire serà capaç d'aportar: hi trobarem, per tant, totes les funcions del donant.

Com que el noi/a acaba assumint el paper de la noia que es casa i és feliç, podríem identificar aquest personatge amb *Ilombe*; el noi, que igualment es casa malgrat tot, assumiria un paper que al llarg del cicle sol assumir *Ugula*. De fet, el matrimoni entre *Ilombe* i *Ugula* solament es dona en el cas que hi hagi dues branques familiars; aquesta exigència es compliria si considerem que, al començament, el noi/a assumeix el paper d'un altre *Ugula*.

No cal dir que aquestes identificacions són relativament forçades i tenen una base més aviat feble. Com que de moment ens poden ser útils de cara a l'estudi d'aquest tipus de rondalles, les assumeixo d'una manera provisional. Aleshores tindriem que les esferes d'acció dels personatges i la valoració moral que l'autor n'espera del públic serien:

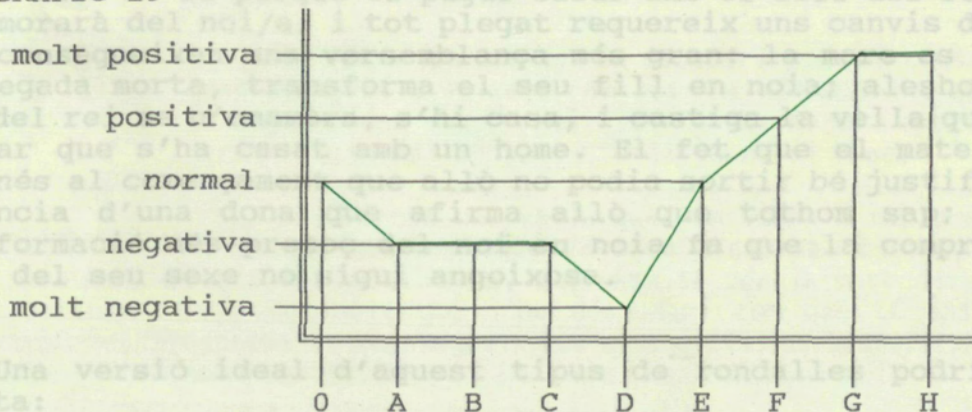
QUADRE 61

personatge	esferes d'acció	valoració moral
(Ndjambu)	agressor referent	indiferent negativa
(Ngwalezie)	donant agressor	positiva negativa
(Ilombe)	heroi personatge buscat	positiva
(Ugula)	referent	positiva
Etundji	agressor	negativa

Aquella dificultat d'identificació dels personatges d'aquest tipus de rondalles amb els personatges del cicle queda confirmada i augmentada pel fet que les rondalles només atorguen el nom estereotipat a *Etundji*, però no a cap altre personatge; i pel fet que tant els papers que aquests personatges assumeixen com la qualitat moral de les seves accions no es corresponen tampoc amb els estereotips propis del nucli central del cicle. Tanmateix, la voluntat del narrador de mostrar que aquestes rondalles pertanyen al cicle es confirma pel fet que introdueixi el personatge d'*Etundji* (rondalla número 51) i perquè en una ocasió, en la versió en llengua ndowe de la rondalla número 50, es refereixi al noi transvestit amb el nom d'*ikoba dja Ndjambu* («les calces de *Ndjambu*»).

L'evolució del personatge principal, el noi transvestit, seria ascendent:

GRÀFIC 19

Una versió ideal d'aquest tipus de rondalles podria ser aquesta:

Totes tres rondalles presenten un grau d'homogeneïtat molt gran, malgrat que me les van explicar tres informadors diferents. Hi podem fer alguns comentaris particulars:

* La rondalla número 50 ens presenta el cap de família com a rei. I, més endavant, identifica la vella donant com la mare difunta del noi transvestit: *Jo sóc la teva mare, la morta. Però, com que el teu pare t'ha ficat en un tràfec d'aquesta manera, jo t'ajudaré.* Val a dir que fins aquest moment ningú no ens havia dit que la mare del protagonista fos morta; en tot cas, el que importa retenir és el fet que qualsevol ajuda especial, supranatural, les rondalles l'atribueixen a avantpassats de la persona que rep l'ajuda.

** És la rondalla número 51 la que introdueix *Etundji*. I ho fa respectant el seu caràcter d'endevinaire: *Etundji*, en efecte, endevina que el seu germà s'ha casat amb un altre home, i no pas amb una dona, la qual cosa confirma espiant per un forat del bany. Ell, doncs, ha assumit correctament el seu paper; però no ha estat capaç d'endevinar que aquell noi aconseguirà una ajuda extraordinària i esdevindrà dona veritable. Al final de la rondalla, doncs, rep el seu càstig; i el rep perquè no ha desenvolupat bé la seva feina d'endevinar: *Així van matar Etundji, que era mentider; que podia destruir el poble amb les seves paraules.*

El narrador especifica que el marit del noi transvestit era el seu germà. La voluntat del narrador, doncs, que he recollit més amunt, és de fer-nos veure que aquest marit és *Ugula*, únic germà d'*Etundji* que coneixem. A part d'això, resulta curiosa la manera de procedir de la vella per tal de canviar el sexe del noi transvestit: *Aquella dona va anar a un racó fosc de la seva casota i va portar una cistella que contenia aparells sexuals femenins. I va dir a aquell noi que triés el que volia. En va triar un i la dona el va posar a ell. Completament ja era una dona.*

*** La rondalla número 52 és la que introdueix una variant més important: davant de l'evidència que allò que li fa la seva mare no pot donar bon resultat, el noi transvestit discuteix amb ella la conveniència que el vesteixi com un home. Resulta, però, que la mare ho fa perquè es pugui casar amb el fill del rei, que s'enamorarà del noi/a; i tot plegat requereix uns canvis d'ordre que aconseguen una versemblança més gran: la mare es mor i, una vegada morta, transforma el seu fill en noia; aleshores el fill del rei se n'enamora, s'hi casa, i castiga la vella que gosa afirmar que s'ha casat amb un home. El fet que el mateix noi s'adonés al començament que allò no podia sortir bé justifica la presència d'una dona que afirma allò que tothom sap; i una transformació més precoç del noi en noia fa que la comprovació final del seu sexe no sigui angoixosa.

Una versió ideal d'aquest tipus de rondalles podria ser aquesta:

Un home i una dona casats tenen diversos fills, nois i noies. Entre els nois n'hi ha un que té una figura tan esvelta i bonica que decideixen vestir-lo com si fos una noia. I, de fet, l'eduquen com si es tractés d'un personatge femení.

Passa el temps; i, quan el noi/a es fa gran, alguns dels joves del poble, que ja no recorden la seva condició masculina, miren de casar-s'hi. D'altres, que sí recorden aquella condició, se'n riuen a cor què vols. Els pares refusen les peticions matrimonials dels uns; i, malgrat l'actitud dels altres, decideixen mantenir l'aspecte femení del seu fill.

Arriba al poble un noi d'un altre poble, que, per tant, desconeix la història. S'enamora del noi/a i va a veure el cap de família, a qui sol·licita permís per casar-s'hi. El pare, que veu que es tracta d'un bon partit, accedeix a les seves pretensions i fixa la data del casament. A vegades, a més a més, posa com a condició que els dos joves no tinguin una vida matrimonial plena fins que no maduri el fruit d'un arbre que encara no ha germinat, i en lliura la llavor corresponent.

El noi/a va al poble del marit i viu a casa seva. Però no mantenen relacions sexuals: sigui a causa de la condició imposada, sigui perquè el noi/a demana de no mantenir-ne fins més endavant. El marit s'hi avé.

Algunes persones del poble, però, comencen a sospitar que en realitat aquella forastera és un home. Un, de més convençut que els altres, l'espia mentre es banya, sol, i fa pública la seva descoberta. A vegades també adverteix el marit, però aquest no li fa cabal.

El cap del poble, que no vol que hi hagi embolics, s'assabenta d'allò que diu la gent. La llavor que encara no havia germinat ja és un arbre i dona fruits. El cap del poble decideix que el diumenge següent, de bon matí, totes les noies i dones del poble s'hauran de banyar despullades a la platja; d'aquesta manera tothom podrà veure quina és la condició del noi/a.

El noi/a veu que tot es descobrirà. Això causaria una gran deshonra a la seva família i a ell mateix, que seria castigat d'una manera molt severa. De manera que decideix marxar. Fuig del poble i s'endinsa en el bosc.

Allí troba una vella que, en veure'l tan preocupat, li demana que expliqui la seva història. El noi/a li ho conta tot i la vella, que resulta ser la mare difunta del noi, decideix que l'ha d'ajudar: com que té uns poders especials, aconsegueix que el seu fill es transformi en una noia veritable.

La noia, contenta, pot tornar a la casa del seu marit sense temença. Com que no ha estat massa temps fora, ningú no l'ha trobada a faltar i es reincorpora a la vida ordinària sense entrebancs.

Arriba el diumenge. Tot el poble s'ha reunit a la platja, on les noies i les dones es banyen nues davant de tothom. Més tard arriba la protagonista. Es despulla, com les altres, i tothom pot apreciar que es tracta d'una dona de veritat.

El seu marit va cap a ella i l'abraça. Se l'emporta a casa, on mantindran relacions sexuals per primera vegada. Mentrestant, les persones que havien fet córrer la veu que era un noi són castigades per la seva falsedat.

La noia i el seu marit comencen una vida matrimonial plena, en què seran feliços.

La dificultat per identificar els personatges d'aquest tipus de rondalles amb els del cicle de *Ndjambu*, i les vacil·lacions que presentaven pel que fa a les esferes d'acció i a la valoració moral de la seva conducta, contrasten amb un grau d'elaboració i de cohesió de les rondalles molt elevats. Igualment, amb la seva fixació:

QUADRE 62

	rond.50	rond.51	rond.52
A	x	x	x
B	x	x	(x)
C	x	x	
D	x	x	
E	x	x	(x)
F	x	x	x
G	x	x	x
H	x	x	x

La menor fidelitat correspon a la rondalla número 52 perquè, tal com hem vist, és on es donen variacions més importants, sobretot pel que fa a l'ordre dels episodis; les altres dues rondalles, en canvi, segueixen l'esquema i la versió ideals gairebé al peu de la lletra.

Es tracta, doncs, d'un tipus de rondalles molt cohesionat, molt elaborat i perfectament fixat. Tanmateix, les nombroses vacil·lacions que podem observar quan mirem de situar aquestes rondalles dintre del cicle de *Ndjambu* ens fan sospitar que la incorporació a aquest cicle és tardana.

Un grau molt alt d'elaboració i de cohesió implica una certa antiguitat de creació: les històries que expliquen les rondalles ja s'han consolidat, la gent les coneix bé, i en conseqüència no hi ha massa variacions. Podem sospitar, doncs, que aquestes rondalles tenen una procedència externa al cicle.

I, efectivament, el motiu del noi transvestit és molt comú a les literatures orals africanes. Tan conegut, que Denise Paulme li dedica tot un capítol a la seva obra *La mère dévorante*⁸⁵. Els exemples aportats per Paulme són, en general, rondalles força més llargues, compostes per diverses seqüències; el tipus de rondalla que trobem en aquest cicle ndowe representaria una sola seqüència d'aquestes altres rondalles, més complexes. Sembla clar, doncs, que a partir d'un tipus de seqüència procedent de rondalles externes ja consolidades, els autors ndowe han adaptat aquest grup de rondalles al cicle de *Ndjambu* en una època molt moderna: perquè es mantenen les característiques de les rondalles originals, mentre que les característiques del cicle es troben encara en una situació vacil·lant.

Pel que fa, doncs, a la seva evolució diacrònica i a la seva incorporació al cicle, podem afirmar que aquest tipus ens presenta unes rondalles que són:

- de creació antiga
- d'incorporació al cicle tardana

I també han d'ocupar, per tant, almenys en el moment actual, una situació perifèrica dintre del cicle.

⁸⁵ Es tracta del capítol intítulat *Le garçon travesti*, on aporta exemples *beté, fon, dogon, songai* i *popó*